

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»
Навчально-науковий інститут неперервної освіти
Кафедра публічного управління та адміністрування

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
В.о. завідувача кафедри
Кожина Алла Василівна

“ _____ ” _____ 2024р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ “МАГІСТР”
спеціальності 281 “Публічне управління та адміністрування” освітньо-
професійної програми «Менеджмент в органах публічного управління»

**Тема: “ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ
УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ”**

Виконавець: студент групи М-281-23-1-МУ Паюк Олександр Сергійович

Керівник: д.ю.н., професор кафедри Кочеров Михайло Вікторович

Нормоконтролер: _____ Кочеров М.В.

Київ 2024

ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

Навчально-науковий інститут неперервної освіти
Кафедра публічного управління та адміністрування
Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

ЗАТВЕРДЖУЮ:

В.о. завідувача кафедри

_____ Алла КОЖИНА

« _____ » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи (проєкту)

Паюка Олександра Сергійович

1. Тема кваліфікаційної роботи (проєкту): «ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ» затверджена наказом ректора від 15.10. 2024 р. № 2241/ст.

2. Термін виконання роботи (проєкту) : з 15.10.2024 р. по 25.11.2024 р.

3. Вихідні дані до роботи:

- поняття публічної політики та соціально-психологічного захисту;
- основні напрями цілі, пріоритети та принципи публічної політики держави;
- схема державної соціально-психологічної допомоги населенню.

4. Зміст пояснювальної записки: теоретичні засади реалізації публічної політики щодо захисту прав учасників бойових дій; сучасний стан і тенденції щодо політики захисту прав учасників бойових дій; шляхи удосконалення механізмів щодо захисту учасників бойових дій.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: Розроблена презентація в Microsoft Office Power Point (15 сл.).

6. Календарний план-графік:

№ з/п	Графік виконання роботи	Строк виконання	Фактичне виконання
1.	Розроблення детального плану роботи	17.10.2024	17.10.2024
2.	Підготовка Розділу 1	27.10.2024	27.10.2024
3.	Підготовка Розділу 2	10.11.2024	10.11.2024
4.	Підготовка Розділу 3	18.11.2024	18.11.2024
5.	Підготовка Вступу, Висновків та Анотації	24.11.2024	24.11.2024
6.	Надання завершеної роботи науковому керівнику для перевірки	25.11.2024	25.11.2024

1. Дата видачі завдання: «15» жовтня 2024р.

Керівник кваліфікаційної роботи (проєкту): _____ Кочеров М. В. _____
 (підпис керівника) (П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання: _____ Паюк О. С. _____
 (підпис здобувача вищої освіти) (П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Особливості публічної політики щодо захисту учасників бойових дій»: 90 с., 60 літературних джерел.

Об'єкт дослідження: публічна політика держави.

Мета роботи: теоретичне обґрунтування особливостей публічної політики соціального захисту учасників бойових дій та розробка практичних рекомендацій щодо їх поліпшення.

Методи дослідження – комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: статистичний та структурно-функціональний аналіз, порівняння.

Результати кваліфікаційної роботи рекомендується застосовувати в наукових дослідженнях і практичній діяльності фахівців з публічного управління та адміністрування, роботі з ветеранами та соціальної сфери.

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА, СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ, ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ, УЧАСНИКИ БОЙОВИХ ДІЙ, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....	9
1.1 Теоретико-методологічні засади дослідження публічної політики.....	9
1.2. Основні напрями та принципи публічної політики держави щодо захисту окремих верств населення.....	19
1.3. Публічне управління та регіональна соціальна політика захисту в новій системі суспільства.....	27
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	37
2.1. Соціальна політика у системі пріоритетів вітчизняної державної політики в умовах децентралізації.....	37
2.2. Різновид соціальних програм в державній політиці.....	47
2.3. Соціально-психологічні напрями адаптації учасників бойових дій в Україні.....	54
Висновки до розділу 2.....	59
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ.....	63
3.1 Особливості імплементації у вітчизняну систему публічного управління кращих світових практик реалізації соціально-психологічної політики.....	63
3.2. Сучасні підходи у реформуванні соціально-психологічної політики адаптації учасників бойових дій в Україні.....	69
3.3. Програми та напрями державної політики щодо психологічної адаптації учасників бойових дій з огляду на досвід війни.....	72
Висновки до розділу 3.....	78
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальна сфера України має дуже різноманітну, складну і динамічну структуру, що має низку взаємопов'язаних і взаємодіючих характеристик, які визначають соціальне середовище, в якому людина живе, працює і відпочиває. Основними факторами, що визначають розвиток соціальної сфери, є, перш за все, соціальний статус людини в суспільстві, який визначається рівнем соціальної свободи індивіда і можливістю його самореалізації, наявністю і ефективністю його соціального захисту, характером відносин, пов'язаних з індивідуальними, груповими, суспільними інтересами, зрілістю матеріальних потреб і можливістю їх задоволення і т. д.

В сучасних умовах особливо гостро відчувається проблеми у захисті учасників бойових дій, що пов'язано з загостренням військової агресії росії, яка відкрито розпочата з 2014 року та впливає на економічну і соціальну політику в Україні. Агресія росії проти нашої держави заподіяла серйозну гуманітарну кризу. Російське вторгнення в Україну та інтенсивні бойові дії, що тривають на території України з 24 лютого 2022 р., призвели до складної ситуації в економічній, соціальній та гуманітарній системі української держави.

Погіршується морально-психологічна ситуація серед цивільного населення, зростає потреба в підтримці і соціальному захисті цивільного населення та учасників бойових дій зокрема. Відновлення військових після поранень та бойових травм потребує тривалого реабілітаційного періоду, який може тривати від 1–2 до 5–6 місяців і більше. Соціальна політика держави потребує значного корегування, наприклад, на сьогодні потрібно чітко налагодити та врегулювати процеси реабілітації військових, зокрема після поранень на полі бою за результатами прямих зіткнень. Це неодноразово підкреслювалось Президентом України і відповідні завдання були поставлені органам виконавчої та законодавчої влади.

З метою вірного ведення державної політики в контексті соціально-психологічної адаптації ветеранів війни, держава повинна обрати коректну модель соціальної політики, якої у подальшому буде дотримуватися.

Ступінь розробки проблеми: проблемам соціальної політики присвячено праці таких вітчизняних учених як: А. Духоненко, О. Іванова, В. Коломийчук, Е. Лібанова, А. Лісовий, С. Мельник, В. Новіков, Б. Надточій, А. Нечай, І. Сахань, Л. Семків, та інші. Питання публічної політики щодо захисту учасників бойових дій піднімаються в роботах вітчизняних та зарубіжних психологів, соціологів, проте в даній роботі увага акцентована на державному процесі регулювання та підтримки процесу надання соціально-психологічної допомоги учасникам бойових дій.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне обґрунтування особливостей публічної політики соціального захисту учасників бойових дій та надання практичних рекомендацій щодо їх поліпшення.

У відповідності з метою кваліфікаційної роботи поставлені наступні **завдання:**

- розкрити поняття публічної політики та соціально-психологічного захисту;
- вивчити основні напрями цілі, пріоритети та принципи публічної та соціально-психологічної політики держави;
- дати загальну характеристику публічним соціальним програмам в державній політиці;
- вивчити схему державної публічної політики та соціально-психологічної допомоги населенню.

Об'єктом дослідження є публічна політика держави.

Предметом дослідження є особливості публічної політики щодо захисту учасників бойових дій.

Методи дослідження. Методологічною основою проведеного дослідження стали сукупність прийомів та методів наукового пізнання. Діалектичний метод та метод аналізу документів застосовувались для

висвітлення теоретико-методологічних засад дослідження публічної політики; методи збору інформації допомагали опрацювати нормативно-правову базу та спеціальну літературу з обраної теми, структурно-функціональний підхід дозволив розглянути структурні особливості та принципи втілення сучасної публічної політики в Україні, системний метод дозволив проаналізувати соціальні програми в державній політиці та сучасні підходи у реформуванні публічної і, зокрема, соціальної політики.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в подальшому обґрунтуванні теоретичних основ дослідження публічної політики, що зібрані в теоріях та практиках її впровадження:

поглиблено детальне історичне вивчення змін, щодо підходів до усвідомлення ролі держави в реалізації засад публічної політики для громадян;

встановлено, що соціальна політика є важливим елементом державної політики, спрямованої на забезпечення суспільного добробуту; по-друге, як соціальна система, спрямована на відображення соціальної побудови з ціллю самозбереження; по-третє, як відкрита система її компонентами є офіційні інституції, відповідальні за розробку та провадження політичної діяльності, партії та зацікавлені групи .

Практичне значення одержаних результатів. Положення кваліфікаційної роботи та отримані результати дослідження можуть бути запропоновані для вдосконалення державної політики як одного із методів реалізації соціального захисту учасників бойових дій в Україні.

Структура кваліфікаційної роботи. Основними складовими роботи є вступ, три розділи, які поділяються ще на три підрозділи кожен, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

1.1 Теоретико-методологічні засади дослідження публічної політики

Сучасні процеси ХХІ століття характеризуються нестримним розвитком науково-технічного прогресу, комп'ютеризацією і автоматизацією, глобальними змінами не лише у суспільстві, а й у свідомості людей.

Зміни, що відбулися в нашій країні за останні 10 років, загострили існуючі та привели до виникнення нових соціальних проблем. Поодинокі з них пов'язані з політичними помилками, які допустили державні діячі, а інші – зі складною економічною ситуацією, в якій перебуває Україна. Проте майже всі вони, так чи інакше, пов'язані із соціальним вихованням всіх прошарків суспільства не залежно від їх соціального статусу.

«Соціальна політика — це здійснення органами державної влади та іншими суб'єктами заходів щодо задоволення матеріальних і духовних потреб її членів і регулювання процесів соціальної диференціації суспільства. Головною метою державної політики є досягнення збалансованості, стабільності, цілісності та динамізму в суспільстві» [4, с. 129–133].

Дієва державна політика в суспільстві тісно пов'язана з процесами, що відбуваються під час демократичних реформ у формуванні політичної системи. Відкритість і вільне висловлення думок представників усіх соціальних груп народу з питань державної, соціальної та економічної політики є важливим інструментом «зворотного зв'язку» учасників соціальної політики, надійним механізмом захисту суспільства від проявів байдужості та відсутності об'єктивності в соціальній політиці.

Громадський моніторинг реалізації державної політики є єдиним дієвим засобом протидії корупції у владі за порушення законодавства. У разі

необхідності референдум може бути використаний і для вирішення особливо серйозних і великих за масштабом соціальних проблем.

В процесі формуванні поняття державної політики, необхідно розглядати людину, як базову складову будь-якої соціальної групи, а не бути зацікавленим в управлінні різними соціальними або демографічними групами, а навпаки головною функцією органів управління та держави повинно стати задоволення їх життєво важливих потреб в умовах неодмінної поваги їхніх прав та свобод людини.

«Поняття «соціальна політика» не має стійкого академічного визначення. Більшість дослідників у своїх формулюваннях виходять з різних поглядів на зміст і призначення того, що використовується під публічним правом. Існує кілька підходів до розкриття поняття «соціальна політика» [6, с. 78–79].

Перший підхід базується на схожості понять «соціальне» та «публічне». Відповідно з цим підходом соціальна політика розглядається як діяльність, орієнтована на розв'язання загальносуспільних проблем. Основна мета такого підходу – досягнення інтересів усього суспільства. Водночас, індивідуальні проблеми, такі як, втрата робочого місця, захворювання чи старість, стають не головними.

Другий підхід базується на необхідності розв'язання питань, щодо захисту соціально чутливих та деяких незабезпечених верств населення через систему державної допомоги та благодійної діяльності. Цей підхід накладає обмеження активності державних та громадських інститутів лише частиною суспільства.

Третій підхід полягає в пом'якшенні негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності за допомогою заходів перерозподілу. Основним інструментом є податкова політика, спрямована на вирівнювання диференціації доходів.

Четвертий – в основу діяльності закладено принципи соціальної справедливості та партнерства, які є ключовими цінностями сучасного громадянського суспільства.

П'ятий підхід є результатом необхідності регулювання, перш за все, соціально-трудових відносин між суб'єктами трудових відносин, на цій основі будуються всі інші соціальні ініціативи [6].

Зазначені підходи мають більш доцільнішу сутність, хоча й не позбавлені деяких обмежень. Публічна політика розвинених країн базується на диференційованому підході, який інтегрує всі зазначені підходи в соціальній сфері.

Прозорість публічної політики для всіх – це соціально-політична система, покликана якої - надати людям сприятливі умови і засоби існування для впровадження значущих соціальних запитів та інтересів людей і соціальних спільнот.

«Активна публічна політика, яка реалізується органами державної влади та установами, повинна охоплювати всі чинники суспільного життя, всі сектори соціальної сфери» [40].

«Цей факт впливає на виконання пріоритетних завдань у сфері державного контролю та регулювання публічної і соціальної політики:

- пріоритетне значення надається соціальній орієнтованості економіки, а також регулюванню в усій системі соціальних і етнонаціональних відносин, яке базується на основі ефективного балансу особистих, групових і загальнодержавних інтересів;

- доречне виявлення та швидка реакція на розв'язання соціальних розбіжностей та конфліктів;

- підтримка суспільних факторів, які сприяють позитивному впливу на зростання соціальної організації, враховуючи потреби виробництва, науково-технічного, суспільного та духовного прогресу, а також здійснення заходів для покращення соціально-психологічного клімату в державі;

- розробка ефективних соціальних стимулів, спрямованих на підвищення продуктивності та ефективності праці;

➤ дотримання норм соціальної справедливості, що є нагальною потребою у зв'язку із зростанням соціального та майнового розшарування в умовах тривалої кризи в економіці України» [37].

На розв'язанні зазначених проблем має базуватися основний зміст державної політики соціального захисту в Україні.

Позитивний ефект економічних реформ під час перехідного періоду у важкій ситуації буде залежати від реалізації дієвої соціальної та публічної політики. Без врахування покращення рівня достатку населення не має можливості створити міцну та надійну соціальну основу економічного розвитку на шляху до ринкової економіки.

«Державна політика має бути діяльною, а не обмеженою заходами соціального захисту за рахунок бюджетних коштів. Відповідні державні органи повинні проводити моніторинг, щодо осіб, які несуть особисту відповідальність за власні економічні дії, сприяти зменшенню витрат на соціальні групи, які потребують зовнішнього впливу і опіку» [37].

Політика держави в соціальній сфері не повинна виходити за межі надання допомоги лише тим, хто її справді потребує. Люди завжди жили краще, коли більше покладалися на власні сили ніж державу. Досвід багатьох країн, які змогли значно підвищити добробут населення під час виконання державної політики, яка направлена на мобілізацію ринкових сил і вивільнення держави від економічно несправедливих соціальних функцій, вказує на цю закономірність.

«Система соціального захисту населення має декілька напрямів. Основним чинником цієї системи є державна соціальна допомога, яка включає адресну грошову допомогу та субсидії малозабезпеченим, непрацездатним громадянам, безробітним, переселенцям, особам з інвалідністю, а також допомогу по догляду за дитиною та багатодітним сім'ям, а також відповідно до наших реалій, учасникам бойових дій та внутрішньо переміщеним особам. Допомога може передбачати надання пільг на оплату комунальних і транспортних послуг, безоплатне забезпечення продуктами наборами,

продуктами харчування, медикаментами тощо. У державному та місцевих бюджетах передбачаються витрати на утримання мережі закладів соціально-культурного призначення громадян, які неможливість користування послугами соціально-культурної сфери на комерційній чи страховій основі» [17, с. 65–67].

Пенсійна система для громадян має велике значення.

Проблема людей пенсійного віку, особливо в умовах старіння нації та в умовах війни, є однією з найболючіших з точки зору соціального забезпечення та захисту людини. За останні кілька років кількість пенсіонерів та учасників бойових дій в Україні значно зросла.

Як наслідок, зростає фінансове навантаження на баланс в економіці, а держава витратить більше бюджетних коштів на виплату пенсій.

«Розмір пенсії не повинен бути меншим за прожитковий мінімум. При обчисленні пенсії розмір трудового стажу пенсіонера зменшується за роки його роботи, окремо обчислюється участь громадян у бойових діях. Паралельно з державною пенсійною системою необхідно створювати пенсійні фонди, які б давали можливість підвищувати розмір пенсії і за рахунок програми страхування. Людина, яка сьогодні відраховує певний відсоток своєї зарплати до пенсійного фонду, маючи достатній дохід, отримує можливість отримати підвищену пенсію після досягнення пенсійного віку» [25, с. 78–79].

Індексація доходів населення у зв'язку зі зростанням ціни на споживчі товари та послуги є ключовим елементом державної і, зокрема, соціальної політики держави.

«Індексація позитивно впливає на формування стійких очікувань щодо інфляції, спотворює структуру доходів, необґрунтовано занижує їхню фактично зароблену частку і тим самим послаблює стимули до праці. Як наслідок, механізм індексації грошових доходів населення критикується багатьма економістами. Досвід проведення індексації грошових доходів населення в різних державах підтверджує, що цей захід соціального захисту потрібно використовувати максимально обережно, не забуваючи про пенсійне забезпечення учасників бойових дій» [24].

Якщо держава вирішує індексувати доходи, то це має відбуватися з певними обмеженнями. Як показує досвід, для стимулювання інфляції розмір індексованих платежів не повинен перевищувати 70–80 відсотків від загального зростання цін.

Найскладнішим завданням у впровадженні соціальної політики є оптимальний баланс між обсягом соціальної допомоги з боку держави та рівнем доходів громадян.

«В умовах ринкової економіки слід обережно впливати на державні соціальні програми. Розширення споживання суспільних коштів зменшує дохід як стимулюючу роль соціального чинника, завдяки якому використовуються товари та послуги за рахунок коштів, які можна отримати за гроші. Державна система соціального захисту має виконувати підпорядковану роль і бути адресованою найменш захищеним верствам населення, людям з інвалідністю і, насамперед, учасникам бойових дій» [18].

«Проблема оптимальної синергії державної політики в соціальній сфері та ринкових стимулів трудової та виробничої діяльності є визначальною для всіх економічних уявлень про добробут. Державний патерналізм, який ховається за наслідуванням рівності та справедливості, негативно впливає на розвиток економічних відносин та призводить до спаду економічної активності. Ступінь соціальної захищеності малозабезпечених верств населення визначається через підвищення ефективності економічної діяльності працівників, вплив матеріального стимулювання праці та господарської діяльності» [18].

Соціальна політика в контексті впровадження непопулярних антикризових заходів спрямована безпосередньо на запобігання подальшому збіднінню населення, підтримання мінімальних споживчих потреб найменш захищених верств населення, збереження соціальної рівності.

Основні завдання та пріоритети державної політики в соціальній сфері:

1. Проведення економічних реформ, які були б тісно пов'язані з твердими соціальними гарантіями для робітників, селян, працівників бюджетної сфери, підприємців, учасників бойових дій.

2. Побудова сучасної соціальної інфраструктури та підтримання на належному рівні нинішніх соціальних досягнень.

3. Створення можливостей працюючому населенню для працевлаштування за обраною професією, ефективної та якісної праці, чесного заробітку, підвищення кваліфікації, зміни професії, оздоровлення та відпочинку.

Змінити порядок нарахування заробітної плати, виходячи з прожиткового мінімуму, кваліфікаційного рівня та соціальних гарантій.

У кризовий період доцільно ввести обмеження фонду оплати праці відповідно до обсягу виробництва, скоригованого з урахуванням індексу цін і встановленого рівня орендної плати. Також варто посилити роль служби зайнятості, створити ефективну систему перепідготовки кадрів звертаючи увагу в бік зростаючого безробіття. У розмірах не менше прожиткового мінімуму запровадити механізм матеріальної підтримки безробітних та учасників бойових дій.

4. Спонукаати сім'ї до збільшення народжуваності за допомогою різни стимулів, з метою подолання демографічної кризи, та запобігання старіння нації, значною мірою, сімей військовослужбовців. Під час кризи пряма адресна допомога сім'ям, чий дохід на одного члена не досягає фізіологічного мінімуму. А також родинам учасників бойових дій.

5. Створити рівні початкові можливості для молодих людей та дітей військовослужбовців для отримання безкоштовної якісної освіти та подальшого працевлаштування відповідно до отриманої кваліфікації.

«Визначити розмір державних соціальних стипендій залежно від середнього доходу сім'ї, а також запровадити пільгові кредити для здобуття професійної освіти та перепідготовки кадрів» [18].

«Соціальний захист людей з інвалідністю та пенсіонерів передбачає забезпечення шляхом приведення мінімальних розмірів пенсій до прожиткового мінімуму: усі виплати пенсіонерам, людям з інвалідністю та учасникам бойових дій у вигляді грошової допомоги доцільно спрямовувати

безпосередньо на конкретних осіб: запровадити пенсійне страхування поряд з державним соціальним забезпеченням» [39].

У процесі ефективної реалізації державної та соціальної політики звертають увагу на науково обґрунтовані принципи, які визначають найважливіші реалізації такої політики. Розглянемо основні принципи реалізації державної політики.

«Результативна реалізація публічної політики можлива завдяки органічній комбінації об'єктивного й суб'єктивного. Зв'язок між ними свідчить про ступінь закономірності процесів суспільного буття, ефективності впровадження соціальної політики. Використання даного принципу дозволяє своєчасно виявляти і вирішувати протиріччя, які виникають в процесі суспільного розвитку, формування й збагачення цінностей суспільного життя» [18].

«Застосування цього принципу спрямоване на недопущення розриву між об'єктивним і суб'єктивним, поспішності в оцінці тих чи інших процесів і тенденцій суспільного розвитку, зокрема пов'язаних із соціальним забезпеченням» [18]. Цей принцип передбачає недопущення абсолютизації впливу певних процесів, які протікають в житті суспільства, на характер соціального забезпечення, спрощене тлумачення закономірностей, напрямів соціального розвитку, надмірно завищену оцінку досягнутого, спробу передати бажане в області досягнутих соціальних цінностей, різноманітність фактичного функціонування і рахунків, багатовимірний розвиток соціального існування, економічне, політичне, духовне, складне, суперечливе переплетення суспільства з позитивними і негативними тенденціями, це впливає на процес соціального розвитку людини та його соціальну захищеність.

Для якісного використання даного принципу є потреба в перегляді об'єктивних і суб'єктивних взаємозв'язків у суспільному зростанні, шляхом відмови від завищення значення законів, які дають об'єктивну оцінку розвитку соціального існування, який спостерігався в минулі часи і вимагав розглядати його як пасивний об'єкт державної і соціальної політики, що втрачає

незалежність, можливість безперешкодного самоствердження і самовираження соціальної особистості.

«Новітні погляди на співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в суспільному розвитку повинні полягати в тому, що такі важливі аспекти суб'єктивного начала, як свідома активність людини, її здатність до цілеспрямованої соціальної адаптації, соціальна культура особистості, зрілість особистості, її здатність до цілеспрямованої соціальної гнучкості, її суспільну свідомість слід розглядати не як похідний фактор, що відображає об'єктивну дійсність, суспільне буття, а як важливий початок їх розвитку і процвітання» [24].

«Діяльність суб'єкта державної політики, яка не враховує або не враховує об'єктивні тенденції розвитку суспільного життя, соціальної сфери, умови суспільного розвитку, реально призводить до упередженості управління, перешкоджає процесу здобуття соціальних здібностей особистості. Чим повніше в ході життєдіяльності суспільства віддзеркалюються об'єктивні умови суспільного розвитку, чим повніше їх досягає суб'єкт соціальної політики, тим ефективніше і досконаліше функціонує соціальна система в цілому та її складові - система суспільних відносин, соціальне забезпечення та інші елементи соціальної сфери - функціонує більш ефективно і досконало суспільне життя, що впливає на реалізацію соціального потенціалу людини» [9, с. 26-33].

Закон взаємного зв'язку неупередженого суспільного самоконтролю та активної діяльності в контексті реалізації соціальної політики передбачає, що виконання багатьох завдань державної політики повинно обґрунтовуватися на вмінні знаходити істину єдності процесів природного самоконтролю соціального розвитку та систематичність регулюючої діяльності, спрямованої на втілення основних принципів соціальної політики.

«Перебіг об'єктивної суспільної саморегуляції у соціально-економічному розвитку передусім залежить від функціонування ринкових відносин і зв'язків. Ринок, за своєю природою, має соціальний характер і виступає об'єктивним

механізмом саморегуляції соціально-економічних процесів, які сприяють поліпшенню соціальної інфраструктури» [24].

«Складниками такої саморегуляції, які прямо чи опосередковано мають вплив на покращення соціальної сфери, є процеси соціальної мобільності, соціально-демографічні відносини, пов'язані з оновленням чисельності населення, формуванням робочої сили на основі існуючого попиту, формуванням соціальної мобільності соціальної сфери. ринку праці тощо та пропозиції робочої сили, міграційні процеси, орієнтація трудових ресурсів на власні сили, а не на очікування від держави, процеси, пов'язані із забезпеченням сприятливих умов соціального самозахисту населення. особи, сприяння самозайнятості населення, саморегулювання структурних елементів фінансової системи соціального страхування, соціальної підтримки учасників бойових дій тощо» [24].

Неупереджена соціальна саморегуляція забезпечує становище для різних форм реалізації потенціалу особистості, особливо у галузі соціально-економічних зв'язків. Це сприяє найповнішому розкриттю трудового потенціалу, максимальній віддачі своїх зусиль під час трудової діяльності за рахунок ефективних мотиваційних механізмів продуктивної діяльності. Крім того, це сприяє розширенню меж соціальної активності, закріпленню новітніх позитивних тенденцій соціальної динаміки як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Але процес розвитку суспільства, особливо об'єктивної саморегуляції його суспільної сфери, включає моменти, як об'єднуючі так і руйнівні. Таким чином, абсолютизація ролі об'єктивних чинників суспільного саморозвитку неухильно пов'язана зі свідомою і усвідомленою діяльністю в цій галузі, найперше з нехтуванням активною та виваженою державною та соціальною політикою, оскільки кардинальні реформи в соціальній сфері суспільстві неминуче пов'язані з нею суспільства, особливо після запровадження правового режиму воєнного стану, мають бути відновлені та реалізовані.

1.2. Основні напрями та принципи публічної політики держави щодо захисту окремих верств населення

Публічна та соціальна політика повинна відповідати сучасному стану економіки, сприяти виходу з нестабільної економічної ситуації і забезпечувати дотримання мінімальних стандартів, необхідних для забезпечення нормального рівня життя населення, серед якого питомий соціальний пласт на сьогодні, займають учасники бойових дій. При цьому заходи державної політики, щодо соціального захисту направлені на запобігання масовому безробіттю, збереження та відновлення трудового потенціалу суспільства, посилення необхідної мотивації до продуктивної праці.

Для успішної реалізації зазначених складових потрібно реалізувати такі завдання:

- забезпечити необхідні умови для покращення кожним працюючим свого добробуту, завдяки особистому трудовому вкладу, господарській діяльності та діловій активній позиції;
- проводити заходи щодо збільшення купівельної спроможності громадян;
- здійснити перехід від діючого алгоритму нарахування заробітної плати, яка орієнтована на низьку ціну праці та високу частку безоплатних соціальних послуг, до нової моделі, яка, навпаки, передбачає високу ціну праці та забезпечення надання відповідних послуг на платній основі. Це суттєво збільшує частку заробітної плати в структурі суспільних доходів, вирівнюючи її розмір із справжнім обсягом цін, істотно зменшує тиск соціальних зобов'язань на державний бюджет;
- суттєве підвищення конкурентоспроможності серед трудових резервів матиме велике значення для їх захисту в процесі інтеграції країни у світовий економічний простір та ринки праці;
- поновити регулюючу функцію мінімальної заробітної плати, обсяг якої не може бути нижчим за офіційно встановлену межу малозабезпеченості, з

поступовим її підвищенням до 60 %, беручи за основу її середній розмір у народному господарстві. Це відноситься і до мінімального рівня погодинної оплати праці, модернізація всієї системи та механізму визначення оплати праці в усіх галузях народного господарства. Залежно від економічної ситуації в країні має бути задіяний механізм індексації мінімальної заробітної плати;

➤ сприяти впровадженню передових змін у співвідношенні тарифної та надтарифної часток заробітної плати. Необхідно передбачити підвищення тарифної частки в середній заробітній платі від поточного критичного розміру (15–25%) до оптимального рівня (70–80%). Це дасть можливість підвищити продуктивність праці та забезпечити оптимальну, обґрунтовану, міжгалузеву, міжкваліфікаційну, міжпосадову диференціацію доходів;

➤ накопичити необхідні фінансові ресурси для відшкодування відповідної допомоги по безробіттю, не втратити робочі місця під час приватизації державних підприємств, стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, зокрема учасників бойових дій, запровадити систему громадських робіт, професійна перепідготовка осіб, які втратили роботу;

➤ компенсувати витрати на оплату комунальних послуг з урахуванням матеріального становища населення [24].

До показників ефективності публічної політики, соціального захисту характерні показники добробуту населення. Під добробутом населення слід розуміти міру, яка задовольняє матеріальні, духовні і соціальні потреби людини та забезпечує сукупність стандартів життя, як матеріальних так і соціальних.

«Основними складовими рівня життя є:

1. Міра добробуту отримання матеріальних благ (продовольчих і непродовольчих товарів);

2. Міра добробуту споживання послуг, що надаються закладами сфери побутового обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту, фізичної культури, а також рівень забезпеченості житлом» [4, с. 71].

«Для оцінки рівня життя та добробуту населення використовуються такі показники, як прожитковий мінімум; купівельна спроможність прожиткового

мінімуму; вартість «споживчого кошика» продовольчих товарів; межа бідності; мінімальна заробітна плата та пенсія; враховується участь у бойових діях тощо»[4].

Система соціального захисту населення включає законодавчі, економічні, соціальні та соціально-психологічні гарантії.

На першому місці – питання забезпечення зайнятості працездатного населення. Для вирішення цієї проблеми держава зобов'язана:

- створити для всіх бажаючих працювати робочі місцями;
- компенсувати витрати пов'язані з переселенням в інші місця (пов'язані із бойовими діями або тимчасовою окупацією);
- вживати спеціальні заходи захисту та фінансової підтримки громадян, які звільнені у результаті скорочення;
- виплачувати стипендії, за час витрачений на перепідготовку та виплачувати грошову допомогу пов'язану з безробіттям, надавати гарантії щодо збереження безперервного та спеціального стажу за цей період, а також робочого місця учасникові бойових дій;
- сприяти організації роботи державної служби зайнятості на всій території держави;
- заохочувати роботодавців, які забезпечують працівників новими робочими місцями.

Реалізація такого роду публічної політики та розвиток соціальної сфери відповідно до пріоритетів національного, культурного, суспільного та духовного відродження, вимагають розвитку соціальної сфери та державного контролю, щодо добробуту громадян.

У контексті приватизаційних процесів уряд і державні установи повинні забезпечувати регулювання виробництва дефіцитних товарів і послуг, не лише запобігаючи його скороченню, а й стимулюючи його зростання. Для цього проводиться структурна трансформація економіки, здійснюється конверсія оборонних галузей, їхнє перепрофілювання на розробку сучасних технологій, оновлення виробничих потужностей і випуск продукції, орієнтованої на

потреби споживачів, особливо якщо це можливо без значних капіталомістких модернізацій.

Необхідно задіяти всі механізми державного регулювання, щоб у найкоротші терміни подолати продовольчу кризу та забезпечити насамперед власні потреби в харчових продуктах. Завдяки грамотному виділенню зон для виробництва екологічно чистих продуктів, організації глибокої переробки сільськогосподарської сировини та впровадженню сучасних методів пакування харчових товарів, вітчизняна продукція може стати конкурентоспроможною.

«Таким чином, держава має сприяти глибокій реконструкції та модернізації переробних підприємств, а також будівництву нових потужностей із сучасними технологіями безпосередньо в регіонах виробництва сільськогосподарської сировини» [2, с. 99–100].

Комплексний підхід у соціальній політиці полягає в координації різноманітної та багатопланової діяльності всіх її суб'єктів, структур і рівнів, спрямованих на розвиток соціального середовища, соціальної сфери та забезпечення її відтворення.

«Сукупність державної та соціальної політики як комплексу забезпечення тісного взаємозв'язку, узгодженої колективної діяльності, забезпечення самостійних суб'єктів, що її реалізують, організованих систем, які характеризуються власним неповторним стилем цілеспрямованого впливу на суспільний розвиток» [41]. Комбінований підхід передбачає об'єднання намагань різних суб'єктів державної політики для забезпечення балансу між компонентами та засобами системи, а також координацію діяльності органів, організацій та осіб, залучених до розвитку соціального середовища. Головним завданням такого підходу є максимальна координація діяльності кожного суб'єкта соціальної та публічної політики, чітке визначення їхніх функцій та зосередження на ключових проблемах розвитку суспільного життя для досягнення його ефективності.

«Соціальна політика, як комплекс, передбачає визначення специфіки та спрямованості різноманітних форм, методів і чинників впливу, що

застосовуються в процесі здійснення державної політики, надання їм нового змісту, що відповідає сучасним умовам суспільного життя. Це також передбачає максимальне використання внутрішніх резервів кожного з цих елементів, посилення їх ключових сторін з метою забезпечення оптимальної реалізації в процесі суспільного розвитку. Комплексний підхід до державної політики вимагає консолідації зусиль державних і громадських організацій, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, господарських структур, ветеранських громад та інших суб'єктів. Їх головною метою є прагнення до створення системи суспільних цінностей, яка б сприяла розвитку соціального потенціалу, активності громадян, збагаченню суспільного життя» [41].

Необхідність комплексного підходу в публічній політиці обумовлена тим, що різні суб'єкти, які здійснюють таку політику, мають вірогідну відмінну структуру та перебувають у різній підлеглості, втілюють власні бажання, переслідують свої інтереси, виконують окремі завдання та застосовують специфічні для кожної з них методи, форми і засоби. Усі ці елементи мають вплив на соціальний розвиток і потребують погодження задля досягнення загальної мети.

Комплексний підхід в публічній політиці повинен створити умови для незалежної діяльності складових її системи. Але враховуючи, що внутрішня самостійність кожного суб'єкта або складової такої системи, тим гостріше постає необхідність координації їхніх взаємин з іншими компонентами системи. Ключовою вимогою підтримання комплексності в публічній політиці щодо захисту учасників бойових дій є погодження дій всіх суб'єктів залучених до процесу, яке вимагає побудови кожним із них, з врахуванням своїх можливостей, умов що забезпечать утвердження дедалі більшої варіативності реалізації соціальних здібностей кожною людиною, соціальною спільнотою, що ліквідує будь-які прояви адміністративного впливу на їхню діяльність, передбачає створення таких умов, які б забезпечили перехід від зобов'язаної (яка не має нормального соціального існування саме через війну) систематизації життя людини враховуючи цінності, які базується на основі

самореалізації через дієвий мотиваційний механізм розвитку суспільного потенціалу.

«Комплексність публічної політики включає аналіз соціальних властивостей окремих суспільних процесів і взаємозв'язків, які визначають розвиток і функціонування соціального існування, а також забезпечують механізм реалізації соціальних потреб людини. Багатогранність, незламність соціальної політики, як комплексу, ґрунтується на діалектичному поєднанні процесів соціальної самоорганізації й цілеспрямованої діяльності щодо забезпечення соціального життя, освоєнню соціального простору» [41].

Зазначений принцип публічної політики передбачає свідому функцію соціальних суб'єктів, яка спрямована на забезпечення гармонійної взаємодії основних об'єктів соціальної політики, включаючи учасників бойових дій. Комплексний підхід в публічній політиці щодо захисту ветеранів та ветеранок передбачає впровадження збалансованої, багаторівневої та єдиної системи цілеспрямованої діяльності суспільних суб'єктів. Вона має використовувати не епізодичні або безсистемні заходи, а на будувати послідовну стратегію, яка орієнтована на розвиток і покращення добробуту суспільного життя, зміцнення соціальної сфери щодо задоволення соціальних потреб і інтересів ветеранів та ветеранок та їхніх родин протягом усього життя.

«Основною умовою яка дає можливість ефективно реалізовувати цей принцип, є діяльність суб'єктів публічної та соціальної політики, що спрямована на розширення та покращення можливостей для соціальної самореалізації особистості, задоволення її соціальних потреб та інтересів. Першочерговим забезпеченням соціальних потреб та інтересів людини можливе через забезпечення свободи особистості, як необхідної умови ефективної реалізації її соціального потенціалу, повного його використання в конкретних умовах життєдіяльності суспільства» [41].

Розширення сфери соціального розвитку, а також, вільний вибір особистістю соціальних пріоритетів і цінностей людини, способів і форм їх освоєння дає результат поглиблення об'єктивних і суб'єктивних умов

задоволення соціальних потреб та інтересів людини. Формування умов для залучення альтернативних форм соціальної діяльності людини, засобів самореалізації, різних підходів до соціального самоствердження є незамінним у здійсненні такого вибору.

«Дієвим процесом розвитку соціального потенціалу особистості, який має на меті задовольнити соціальні потреби та інтереси, а також їх наповнення, розширення можливості самостійного вибору особистістю форм для самореалізації, відбувається тоді, коли дають результат глибинні механізми саморегуляції, які ґрунтуються на багатогранних формах самоставлення людини і в першу чергу на внутрішній свободі й самостійності» [16, с.148]. Збільшення та закріплення саморегульованої основи соціального розвитку особистості, а також перенесення акценту із зовнішнього регулювання процесів соціального буття на внутрішню свідому саморегуляцію соціального потенціалу є ключовою закономірністю розвитку різних способів і форм освоєння соціального простору, сприяючи розвитку демократичного суспільства в цілому. Посилення внутрішнього управління своїм психоемоційним станом, в цьому процесі, є важливою формою реалізації соціальної суб'єктивності людини, соціальних та громадянських прав та свобод особистості. Розвиток демократичного суспільства, збагачення його поглядів, позицій, ідей та інтересів відкривають більш широкі можливості для поглиблення добровільних форм людської діяльності різними способами для реалізації соціальних запитів та потреб і сприяють зростанню свободи домінування в соціальному існуванні.

«Головною метою державного регулювання є побудова національної порядку соціального забезпечення в період переведення економіки на «рейки воєнного часу», шляхом створення нормативно-правової бази, розвитку механізмів захисту та державних гарантій, враховуючи реальний стан і можливості економіки» [40]. Система соціального захисту населення має базуватися на таких основних принципах: посилення підтримки учасників бойових дій, їх сімей та непрацевдатних громадян; застосування

диференційованого підходу до різних соціальних груп залежно від їхньої економічної самостійності, працездатності та здатності забезпечувати власний добробут; розподіл економічної відповідальності за забезпечення соціальних гарантій між державою, підприємствами та громадянами; встановлення розміру соціальних виплат відповідно до чинних соціальних стандартів; узгодження форм соціального захисту з рівнем економічного розвитку країни.

«Під час формування основ ринкової економіки держава повинна розвивати соціальну інфраструктуру, яка дає змогу задовольняти потреби громадян, забезпечує економію суспільної праці, збільшує кількість часу для відпочинку людей, покращує використання сімейного бюджету, забезпечує позитивний баланс між доходами і витратами населення, забезпечує комфортне середовище» [16, с.152].

Кризовий стан української економіки вимагає більш активної політики яка направлена на соціальну підтримки незахищених верств населення, а також поліпшення системи нарахування винагороди за працю. Без належного вирішення цих питань всі позитивні результати економічних реформ і стабілізації виробництва мають негативні наслідки у вигляді посилення соціальної несправедливості в суспільстві.

Серед заходів, які сприятимуть покращенню ситуації, – прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на соцзахист та покращення життя населення, а також ветеранів як його невід’ємної частини; розробка соціальних прогнозів; розроблення статистичних даних про соціальний захист і рівень життя населення в державних індикативних планах та методах їх досягнення; запровадження фіксації цін на вищому управлінському рівні на групи окремих товарів і послуг для населення; коригування рівня відсоткових ставок за депозитами для населення.

Мінекономіки та Мінсоцполітики здійснює контроль маркерів рівня життя та ступеня соціального захисту.

«Вагомою формою регулювання на вищому управлінському рівні є прогнозування рівня добробуту населення, як наслідок недосконалості ринкових механізмів» [41].

1.3. Публічне управління та регіональна соціальна політика захисту в новій системі суспільства

Принципово нова українська система суспільних відносин, що створюється, має знайти справедливе відображення в соціальній політиці держави. Процес відображення активної соціальної політики спрямований на вдосконалення нових якостей суспільного буття та підвищення показників людського розвитку. Соціальна політика – це сукупність правових, адміністративних, організаційних, регуляторних і саморегулюючих заходів і дій, а також цілеспрямована діяльність суб'єктів господарювання, спрямована на забезпечення ефективного функціонування суспільних відносин, формування атмосфери для їх розвитку, всебічної самореалізації соціального потенціалу особистості та гарантування її соціальної безпеки. Соціальна політика - це сукупність принципів, рішень і дій соціальних суб'єктів, втілених у соціальних програмах і практиці, спрямованих на забезпечення соціальних потреб і переваг людей, соціальних груп і суспільства в цілому. Головну роль у впровадженні соціальної політики відіграють суб'єкти державного сектору, зокрема особи, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути, політичні партії, громадські організації, об'єднання громадян, фонди, трудові колективи, об'єднання ветеранів тощо.

«Соціальна політика держави охоплює: забезпечення умов взаємодії суб'єктів господарювання в соціальній сфері; положення про працю; розподіл і перерозподіл доходів; створення стимулів для високопродуктивної праці; забезпечення соціальних гарантій економічно активного населення; створення ефективної системи соціального захисту; розвиток складових соціальної інфраструктури тощо» [24]. Функції державної політики держави полягають у

забезпеченні соціальної безпеки, що включає стабільне життя суспільства, соціальний добробут, збереження цілісності та належного рівня забезпечення населення, не забуваючи про підтримку учасників бойових дій. Основними інструментами соціальної політики є соціальний захист і соціальні гарантії. Соціальне забезпечення — це система, що включає правові, фінансові, економічні заходи, які реалізує держава з метою забезпечення гідного достатку громадян; допомога найбільш знедоленим верствам населення від наслідків негативного впливу ринкових процесів. Соціальні гарантії — це система зобов'язань, які держава повинна виконувати перед громадянами щодо задоволення їхніх соціальних потреб. Левова частка зусиль української соціальної політики спрямована на забезпечення відповідних умов для покращення добробуту кожного працівника шляхом власної трудової, підприємницької чи іншої підприємницької діяльності, що приносить дохід. Гарантіями держави щодо соціального захисту громадян є - державне соціальне страхування; соціальне забезпечення особистих прав і свобод людини у разі їх порушення; забезпечення оптимального та постійного фінансування, підтримки розвитку з боку держави всіх складових соціальної сфери – освіти, науки, медицини, культури тощо. Держава виконуючи свої зобов'язання перед громадянами щодо соціального захисту, то соціальне забезпечення та соціальний захист будуть невід'ємний елемент державної політики. Визначення «соціальне страхування» означає процес наповнення фондів коштами, створеними працездатними членами суспільства з метою забезпечення та підтримки непрацездатних громадян. Терміни «соціальний захист» і «соціальне забезпечення» вперше використав у 1934 р. президент США Д. Рузвельт, який в одному з розділів своєї програми «Нового курсу» запропонував «Акт про соціальне забезпечення». Держава за своїми можливостями перевищує можливості інших суб'єктів соціальної політики. У складній економічній ситуації сучасна держава не може повністю вирішити всі соціальні проблеми, особливо ті, що виникають внаслідок глобальних трансформаційних процесів, у випадку України – це повномасштабне вторгнення росії.

Багато експертів схиляються до думки, що в існуючих умовах соціальна політика мусить трансформуватися з політики витрат на політику запобігання виникненню соціальних проблем. Основну увагу суб'єкти соціальної політики повинні зосереджувати на усуненні причин соціальних проблем, а не лише на їх вирішенні чи пом'якшенні. У країнах з високорозвиненою економікою набув форму механізм саморегулювання соціально-економічних проблем. На противагу у країнах з перехідною економікою людина не може самостійно задовольняти свої мінімальні соціальні потреби через низький рівень доходу.

В Україні не повною мірою працюють ринкові механізми, які регулюють порядок розрахунку структури заробітної плати. Разом із зростанням доходів громадян відбувається девальвація купівельної спроможності грошей. Нинішній рівень доходів і воєнний стан не дають можливості працівнику в достатній мірі задовольнити широкий спектр матеріальних і соціальних потреб. У 1990 році частка витрат родини на продукти харчування становила 32,8% від сукупних доходів, у 2014 році – понад 60%, а у 2024 році – понад 70%. Стрімке здорожчання тарифів на комунальні послуги для споживачів, вартості послуг зв'язку, збільшення комерційної складової в соціальній сфері унеможливили залучення громадян до інвестиційних процесів в економіці. Низький рівень доходів населення, як наслідок, є причиною скорочення середнього класу – суспільної бази та основної рушійної сили економічних реформ. Мають місце порушення задекларованих принципів соціального партнерства між роботодавцями та працівниками. Держпраці встановила, що 62,2% порушень стосуються нормування та оплати праці, компенсаційних виплат. Зайнятість населення перестала бути запорукою його добробуту. Відхід трудових ресурсів став помітним для розвитку національної економіки, особливо з початком повномасштабного вторгнення. Станом на 2024 рік близько 7,2 млн українців виїхали за кордон у пошуках притулку та роботи, і з кожним роком війни проблема еміграції стає все гострішою. Як наслідок, державі інколи важко створити належні умови, які б стимулювали самозайнятість, забезпечуючи

власний добробут, не чекаючи допомоги від держави. За державою залишилася функція соціального забезпечення безробітних малозабезпечених громадян та учасників бойових дій, реалізація якої є обтяжливим тягарем для бюджету. Сьогодні близько 14 мільйонів жителів України та близько 2 мільйонів учасників бойових дій (починаючи з 2014 року) мають потребу в особливій увазі та допомозі зі сторони держави. За даними з офіційних джерел, на обліку в органах соціального захисту населення перебуває 2,9 млн осіб з інвалідністю. Кількісні показники цієї категорії за останні 5 років (3 з яких воєнні) зросли майже на 900 тис. осіб. Всі вони потребують різного підходу до соціального захисту. Зусилля владних структур щодо вдосконалення механізмів суспільних змін не дали відчутних результатів. Дії влади зазвичай зводилися до підвищення мінімальних соціальних стандартів, пенсії, соціальної допомоги, норм споживання наборів продуктів харчування та непродовольчих товарів, а також надання медичних, освітніх та соціально-культурних послуг. Очікуваним результатом соціальної політики держави має стати запровадження соціально-економічних змін у підходах до підтримки учасників бойових дій, а після цього – формування засад ринкової економіки, започаткованої на вільному підприємстві, приватній власності, правових гарантіях, обмеженому втручанні держави у господарській діяльності ефективна система державного управління, запровадження економічних стимулів, контроль з боку відповідних органів.

«Актуальними в наукових джерелах залишаються аналіз та дослідження проблем формування та розвитку регіональної публічної політики в контексті сучасних суспільних змін, зокрема воєнного стану. Теоретичні основи формування та розвитку аспектів соціальної політики відповідно до розвитку регіонів України в перші роки після здобуття незалежності найбільш ґрунтовно досліджувалися в галузі економічної науки (В. Куценко), демографії (Є. Лібанова), політичні науки, соціології тощо. Незважаючи на це, в дослідженнях теоретичних положень науки управління ця тема продовжує викликати зацікавленість і спонукає науковців до продовження аналізу та вивчення, з

метою пошуку нових форм, моделей і принципів що дало б можливість сформулювати, а потім і реалізувати нову регіональну соціальну політику на протязі інтеграційної трансформації України, суспільства до європейської спільноти та в період воєнного стану. Проблема створення, впровадження та розвитку державної політики на місцевому рівні привертає увагу все більшої кількості вітчизняних дослідників. У свою чергу, не доводиться робити висновки, що проблеми розвитку регіональної соціальної політики вже остаточно досліджені, як, наприклад, сфера захисту учасників бойових дій. Поглиблення зовнішніх чинників, які мають вплив, насамперед боротьба Збройних Сил України проти російських загарбників, а також внутрішні виклики суспільного розвитку, зокрема, мінливість економіки, погіршення демографічної ситуації, зростання рівня міграції та безробіття, мають негативний вплив як на соціальне становище громадян, так і на суспільний розвиток регіонів і держави в цілому. Варто відзначити, що сучасні демократичні зміни, на яких загострюють увагу вітчизняні науковці, повинно розглядати як впроваджений через державні інституції суспільно-політичний механізм здобутку вищого рівня та поліпшення якості життя населення. Складовою демократичних змін є державна політика щодо захисту учасників бойових дій, формування, реалізація та розвиток якої має певні напрямки та особливості. Це дає повне уявлення про актуальність проведення дослідження конкретної теми в період суспільних трансформацій, зумовлених євроінтеграційним рухом, децентралізацією та галузевими реформами» [10]. Досліджуючи сучасні основні уявлення щодо формування, реалізації та розвитку державної політики в Україні, необхідно зосередити увагу на тому, що зміст поняття «політика публічного захисту» є не суттєвим, це залежить від того, яка галузь науки досліджує проблему. У науці управління державна політика досліджується через призму заходів вищих органів державної влади, які мають соціально-економічні, правові, організаційні та культурно-моральні характеристики. Більшість цих заходів спрямовані на соціальне забезпечення учасників бойових дій з урахуванням можливостей економіки в сучасних

умовах. Соціальну політику на місцевому рівні розглядають як механізм влади, що забезпечує вдосконалення та взаємодоповнення ринкових механізмів і соціальних організацій у наданні широкого спектру соціальних послуг учасникам бойових дій у різних сферах життя, заснованих на принципах перерозподілу, безпеки та соціальна справедливість. Державно-адміністративний або практично-орієнтований підхід змінює регіональну соціальну політику як систему заходів, що реалізуються в соціально-економічному просторі регіону. На думку дослідниці А. А. Халецької, «Соціальна політика, насамперед, має бути спрямована на створення умов для посилення рівня соціального захисту та соціального забезпечення, досягнення соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності. У контексті поглиблення трансформаційних процесів автор пропонує розглядати регіональну соціальну політику як особливий вид діяльності, що базується на засадах спільної взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування із залученням інших суб'єктів державного управління з метою досягнення найвищого рівня добробуту та якості життя територіальної громади на основі гарантованої безпеки, соціальної компетентності та відповідальності». Аналізуючи нормативно-правове забезпечення реалізації регіональної соціальної політики свідчить про те, що її правова база формується з урахуванням внутрішніх і зовнішніх подразників.

За період 1991-2022 рр. зібрано базу даних, яка нараховує 4742 документи (за даними інформаційно-пошукової системи ННБ ім. В. І. Вернадського). Основними предметами державних управлінських рішень, які за змістом стосуються та вирішують актуальні проблеми регіональної соціальної політики, є: – Кабінет Міністрів України – 1805 (38%) документів; – міністерства (43 суб'єкти) – 1563 (33%), у тому числі профільні міністерства – 372 (24%); Верховна Рада України – 856 (18%); Президент України – 385 (8%), Рада національної безпеки і оборони України – 2 документи; – судова гілка влади – 133 (3%). Незаперечним є те, що регіональна державна політика в Україні продовжує формуватися за вертикальним принципом зверху вниз, а

формування концепції суспільного розвитку за роки незалежності розосереджено між урядом і центральними органами виконавчої влади. Для захисту своїх соціальних прав, свобод та інтересів учасники бойових дій звертаються до судової гілки влади.

Розпочинаючи з 2015 року відзначається чітке виокремлення пріоритетів в розвитку регіональної публічної політики, які відповідають основними цілями проведеної адміністративно-територіальної реформи та Європейській інтеграції України. Ключовою функцією всіх органів влади є задоволення належних умов і стандартів життя та досягнення відповідного благополуччя учасників бойових дій завдяки державно-управлінській діяльності, щодо реалізація принципів сталого регіонального розвитку та країни в цілому, застосування запобіжних заходів, щодо соціальних викликів.

В органах місцевого самоврядування надається близько 80 видів послуг із реєстру соціальної підтримки населення, затвердженого Мінсоцполітики. При цьому методика оцінки якості цих послуг розроблена лише в рамках самооцінки, яку проводить надавач соціальних послуг. Методологія аудиту та оцінки якості послуг, що надаються, наразі розробляється. Основними завданнями регіональної системи аудиту та оцінки є: – впровадження науково обґрунтованих єдиних методів до формування механізмів державного управління та місцевого самоврядування, розробка уніфікованого переліку показників аудиту та оцінки, а також методики їх обчислення, є важливим елементом, який використовується установами та організаціями. Це стосується реалізації бюджетних та благодійних програм, реалізації проєктів, у тому числі міжнародних; вивчення аналізу отриманої інформації щодо кількості та якості соціальних послуг, що надаються, прогнозування позитивних результатів від реалізації соціальних програм, розвитку територіальних громад, підготовка, у разі необхідності, пропозицій щодо реагування на зміни; забезпечення розвитку статистики у сфері реалізації регіональної соціальної політики шляхом запровадження нових методів обліку та звітності, зокрема щодо учасників бойових дій, а також підвищення рівня професійної підготовки спеціалістів у

цій сфері; постійний аналіз показників обласного плану зовнішнього аудиту та оцінка якості надання соціальних послуг учасникам бойових дій відповідними органами та установами, незалежними громадськими установами; застосування сучасних інформаційних технологій у зборі, зберіганні та використанні даних зовнішнього аудиту та оцінці якості соціальних послуг; створення та функціонування он-лайн баз даних аудиту та оцінки, доступ до них за запитом зацікавлених установ, організацій та органів управління.

Підсумовуючи, слід зазначити наступне: розвиток державної політики в регіонах нашої держави після здобуття незалежності відбувається поступово; після прийняття курсу на входження України в європейський простір і з початком повномасштабного вторгнення головною лінією регіонального бачення є наступна лінія, яка спрямована на соціальний захист населення і, зокрема, учасників у військових діях; Міністерство ветеранів України має стати визначальним суб'єктом, через який держава впроваджує державну політику щодо соціального забезпечення ветеранів та членів їх сімей.

Висновки до розділу 1

Кожна держава з урахуванням свого соціально-політичного устрою та сучасних реалій формує унікальну модель державної та соціальної політики. В нинішніх умовах, щоб Україна посідала гідне місце серед розвинутих країн, а гідний рівень життя громадян, зокрема учасників бойових дій, відповідав європейським цінностям, необхідна заміна неефективної та збиткової державної політики на політику, орієнтовану на потреби як окремих соціальних груп (наприклад, ветеранів), так і кожного громадянина, в тому числі кожного учасника бойових дій.

Для цього під час побудови нової моделі державної та соціальної політики в Україні необхідно закласти:

зменшення рівня бідності та зміцнення статусу і ролі середнього класу;

підвищення конкурентоспроможності національної економіки шляхом впровадження інноваційної моделі розвитку та втілення ефективної національної антикорупційної політики;

забезпечення випереджаючого зростання доходів громадян порівняно з рівнем інфляції;

зменшення кількості матеріально незабезпечених виплат;

збільшення робочих місць учасників бойових дій та недопущення відтоку кваліфікованих кадрів;

підвищення соціальної мобільності, особливо у питанні захисту учасників бойових дій;

популяризація волонтерського руху;

підтримка учасників бойових дій у розвитку власного бізнесу.

«Оптимальним варіантом для нашої держави є запозичення позитивного надбання скандинавських країн, насамперед Швеції, що дасть можливість українському суспільству інтегруватися до сучасної моделі управління та допоможе створити виважену, послідовну та логічну модель державної та соціальної політики, здатну ефективно реагування на виклики та загрози 21 століття» [11].

Подальшими питаннями для розгляду можна визначити:

➤ вивчення впливу зовнішніх факторів на державну та соціальну політику України, зокрема, на підтримку учасників бойових дій;

➤ зниження негативних впливів і ризиків, що можуть завадити ефективному впровадженню соціальної для ветеранів та інших соціальних соціальних груп, які потребують допомоги;

➤ оцінка суспільних загроз і визначення їхнього впливу на соціальні процеси;

➤ дослідження того, як якість життя населення впливає на загальний розвиток.

Винятковість механізму об'єктивної соціальної саморегуляції лежить в площині того, що він не виникає автоматично, а реалізується лише при

наявності певних умов, які повинні бути встановлені та забезпечені свідомою і цілеспрямованою діяльністю, яка передбачає активне освоєння соціального простору в межах суспільного існування. Ця діяльність, спрямована на впорядкування процесів суспільного розвитку і суспільства в цілому, призначена не тільки, щоб проаналізувати механізми процесу об'єктивної соціальної саморегуляції, але, навпаки, сприяти їх всебічній і різнобічній реалізації. .

Цілеспрямований процес реалізації державної і соціальної політики вирізняється тим, що його предметом є найбільш повна форма соціального (зовнішнього) корегування суспільного розвитку і усвідомлена (внутрішня) саморегуляція соціального потенціалу самої людини.

Дійсно, наукове регулювання суспільного розвитку має розроблятися на базі його зближення із свідомою саморегулятивною діяльністю і створювати умови для максимальної реалізації внутрішньої бази саморегулювання в розвитку соціального простору. Всебічний розвиток усвідомленої бази саморегулювання в реалізації особистого соціального потенціалу ветеранів, перенесення акценту в цьому процесі із зовнішнього регулювання на внутрішнє є важливою закономірністю в розвитку суспільного життя, соціальної сфери та демократизації сучасного українського суспільства.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИКА ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ПРІОРИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Соціальна політика у системі пріоритетів вітчизняної державної політики в умовах децентралізації

Способом реалізації реформи децентралізації буде формування ефективної та максимально наближеної до суспільства інституції – органу місцевого самоврядування.

Перебіг добровільного об'єднання місцевих територіальних громад дозволив новоствореним органам місцевого самоврядування отримати більші повноваження та відповідні ресурси, які раніше належали місту обласного значення.

Після децентралізації права громадян, які проживають на території об'єднаної громади, тепер представляють відповідні утворені органи місцевого самоврядування, а саме виборні голови, депутатський корпус та виконавчі органи рад громад, які забезпечують реалізацію повноваження, надані законом в інтересах територіальної громади. Право мешканців на місцеве самоврядування та надання їм відповідних послуг у населених пунктах, що увійшли до складу об'єднаної громади, гарантують обрані ними старости.

Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» процес об'єднання громад відбувся шляхом добровільного об'єднання після громадського обговорення. Плануючи створення громади, необхідно отримати обсяг фінансових ресурсів, які будуть надані громаді для подальшого економічного та соціального добробуту та можливості забезпечити надання якісних послуг місцевим мешканцям, у тому числі учасникам бойових дій.

На сьогодні розроблено та прийнято низку ідей та планів дій щодо розвитку ключових напрямів у соціальній сфері, спрямованих на досягнення

загальнодержавних цілей. Проте є й ряд недоліків, таких як відсутність цільової національної стратегії у сфері соціальної політики, системного підходу до її формування, забезпечення державних соціальних гарантій, а також сучасного інструментарію визначення пріоритетів та механізмів для реалізації соціальної політики, що веде до часткового та несистемного вирішення актуальних соціальних проблем.

Лева частка запланованих заходів державної та соціальної політики має декларативний характер і не підтверджується в повній мірі. Як наслідок, в Україні утворився значний розрив між теоретичними засадами та практичною реалізацією прав людини, що виявляється в порушенні основних прав людини – права на життя, здоров'я, безпеку приватної власності та сім'ї, гідну оплату праці, соціальний захист.

Соціальна політики в Україні, як складова публічної політики пройшла п'ять етапів становлення та реалізації:

1. 1991–1996 рр. - до прийняття Конституції України 1996 р. реалізація державної соціальної політики зводилася лише до задоволення соціальних потреб досить вузького кола осіб;

2. 1996–2000 рр. – в цей період відбувається формування соціальної політики в Україні, а також національної системи соціального забезпечення;

3. 2000–2003 рр. - основний етап формування нормативно-правової бази, яка окреслила загальний напрям діючої системи соціального захисту та соціального забезпечення;

4. 2003–2022 рр. - етап пристосування законодавчої бази України до європейських стандартів, норм і цінностей;

5. 2022–сьогодні. – формування нової соціальної політики, яка відповідала б сучасним реаліям і містила закони, пов'язані із соціальним захистом учасників бойових дій.

Військово-політична ситуація в країні загострює соціально-економічні проблеми, які пов'язані з триваючою війною, які суттєво впливають на якість життя населення, а також зниження рівня доходів населення, зростання

смертності та старіння нації, зниження фізичного та психологічного здоров'я, зменшення рівня соціального забезпечення. Україна продовжує втрачати позиції в рейтингу країни за Індексом людського розвитку: з 2007 року вона втратила 5 позицій у рейтингу та зайняла у 2013 році 78 місце у списку 187 країн світу, а у 2020 році – 71 місце.

В Україні має місце тенденція до зменшення чисельності населення, що супроводжується зміною демографічної структури – збільшенням кількості людей літнього віку. На цей процес впливає виїзд громадян за кордон через військові дії, а також низька народжуваність і висока смертність. За прогнозами ООН, до 2050 року чисельність населення скоротиться на 19%, або на 8,9 млн осіб, до 35,1 млн осіб.

Рівень доходів українців значно менший на фоні показників країн Європейського Союзу. Частка заробітної плати в структурі ВВП України становить лише 51%, тоді як у країнах ЄС цей показник у середньому досягає 65%. Це вказує на недостатній рівень оплати праці в нашій державі порівняно з економічно розвиненими країнами ЄС.

Аналізуючи досвід європейських країн, які приділяють особливу увагу питанням зайнятості, безробіття, соціальної інтеграції та ринку праці, українська держава після здобуття незалежності не змогла вибудувати єдину систему поглядів на регулювання ринку праці. Відсутність системної стратегії зайнятості населення призвела до значних соціальних витрат з бюджету, підвищеної трудової міграції, а також втрати кваліфікації, спеціальних знань і досвіду через втрату роботи. Вирішення державними органами питань зайнятості орієнтовано на регулювання обсягів офіційного безробіття, а перевагою державної політики на ринку праці є статистика створення високопродуктивних робочих місць, які б відповідали сучасним вимогам.

«Також соціальною проблемою в Україні є показник забезпечення житловою площею, який є одним із найнижчих серед європейських країн. До цього додається те, що кількість сімей, у яких на одну особу жила площа менша за санітарну норму (13,65 кв. м). Вартість житла та недостатній рівень доходів

не позбавляють населення можливості самостійно вирішувати питання забезпечення себе житлом»[14, с. 256–257]. У свою чергу, держава певною мірою опікується цими питаннями і в 2022 році стартує «Програма «Оселя» - це державна програма пільгового іпотечного кредитування, яка спрямована на забезпечення доступності житла для окремих категорій громадян України включаючи учасників бойових дій, як зазначено на порталі «ДІЯ».

«Щоб визначити ідеальне стратегічне планування процесів подолання бідності, необхідно:

- змінити підходи до процесу управління змінами щодо рівня життя населення в умовах ринкової економіки та частоті зміни демократичних традицій;
- остаточно проаналізувати, як заплановані стратегічні та програмні документи вплинуть на рівень та якість добробуту населення (насамперед ветеранів та інших найбільш вразливих верств українського суспільства);
- розділити найуразливіші категорії населення та відпрацювати комплексний підхід до вирішення завдання покращання рівня їхнього життя та соціального залучення;
- створити методи планування для зменшення найбільш небезпечних проявів дискримінації, що можуть підірвати соціальну стабільність країни;
- дослідити та проаналізувати досвід розробки та впровадження стратегій/програм скорочення бідності в державах світу (які досягли успіху у скороченні бідності) та планів соціальної інтеграції громадян європейських країн»[15, с. 99].

Впровадження змін на довгостроковому перспективу у сегменті стратегічного планування дозволить вдало реалізувати цілі і завдання публічної та соціальної політики.

Провівши аналіз впровадження та реалізації державної та соціальної політики в Україні, можливо встановити, що мають місце такі системні негативні зміни:

- відсутність чіткого усвідомлення соціального складника;

недолік в системному підході при визначенні державних соціальних гарантій, виборі пріоритетів соціальної політики і механізмів її реалізації;

повільне запровадження соціальних реформ;

відтік трудових кадрів, вивільнення робочих місць у зв'язку з проведенням мобілізації;

певні прорахунки в нормативно-правовому забезпеченні учасників бойових дій у сфері соціального захисту;

відсутність результату під час організації системи соціальних послуг та охорони здоров'я.

Разом це підкреслює актуальність розробки та впровадження «Концепції соціального розвитку України», яка б враховувала ключові виклики у вітчизняній соціальній сфері, окреслювала б основні напрями та методи їх подолання, а також конкретні заходи досягнення стратегічних цілей в майбутньому.

Питання вибору моделі державної політики щодо захисту учасників бойових дій є досить чутливим і потребує обговорення, оскільки кожна держава має свою відмінну від інших специфіку створення соціальної політики, свою систему принципів і цілей управління, проводить політику власності та має свою національну систему реалізації функцій держави. Вивчаючи більш глибоко моделі державної політики, можна зробити висновок, що великою популярністю серед науковців користується такий поділ на моделі соціальної політики: соціал-демократична, консервативна, ліберальна, корпоративна, католицька та рудиментарна. Керівні документи країн Європейського Союзу включають «Бісмарківську» модель і план «Беверіджа».

«У «Бісмарківській» моделі соціальний захист людини не повинен бути залежним від держави, її фінансової, бюджетної підтримки та створювати жорстку систему взаємозв'язку між рівнем соціального захисту та успішністю праці працівника. Працівники використовують відрахування із заробітної плати, передбачені колективними договорами, до страхових фондів. З цих

відрахувань формуються різноманітні фонди професійного страхування та здійснюються соціальні виплати» [41].

Характерними ознаками зазначеної моделі є: раціональне узгодження інтересів учасників системи соціального страхування; профільний облік трудових внесків при здійсненні соціального страхування; професійний підхід до організації страхування певних видів соціальних ризиків; баланс економічних і соціальних інтересів основних суб'єктів соціального страхування.

«План «Беверіджа» бере початок з 1942 р., коли голова комітету соціального страхування та соціальних послуг Великобританії У. Беверідж запропонував ввести в систему соціального захисту країни. Фінансування основних складових систем соціального захисту населення закладається в державному бюджеті, який поповнюється за рахунок податків. Основою моделі є принцип національної солідарності та ідея «держави добробуту», згідно з якою характер постійного обмеження соціального забезпечення для всіх громадян незалежно від їх трудового вкладу»[37].

«План «Беверіджа» характеризується 3-рівневою системою соціального захисту: універсальність, єдність та інтеграція. Ця система повинна була подолати головні фактори соціальної незабезпеченості.

Соціал-демократична (скандинавська) модель соціальної політики почала формуватись у 30-ті рр. ХХ ст. Головна її ідея –«універсалізм» [37].

Характерною рисою соціал-демократичної моделі є максимальний рівень соціальної підтримки в особистій державі та мінімальна соціальна відповідальність людини. Ця модель має такі основні ознаки: високий ступінь соціальної захищеності всіх громадян, незалежно від зайнятості; створення робочих місць, відповідно до кількості безробітних; високе оподаткування та пільги; низька межа бідності. Потрібна фінансова підтримка цієї моделі за рахунок стабільного високого рівня продуктивності праці, сильних профспілкових організацій.

Ліберальна (американо-британська) модель зводить до мінімуму вплив державних структур у прямій реалізації соціальної політики. Його основними суб'єктами є фізичні особи та різноманітні фонди та об'єднання соціального страхування.

«Фінансовий зміст соціальних програм — це насамперед приватні заощадження та приватне страхування. Держава максимально заохочує розбудову та розвиток у суспільстві різноманітних форм недержавного соціального страхування та соціальної підтримки, а також створює умови для збереження та примноження доходів громадян» [14, с. 53].

Велика Британія та США є класичними прикладами ліберальної соціальної політики. Ліберальна модель (як і всі інші) зазнала значних змін з моменту свого виникнення.

Ліберальний підхід до соціальної політики припускає, що громадяни повинні функціонувати в суспільстві з мінімальним рівнем соціальної захищеності, здебільшого спираючись на власні ресурси; держава несе обмежену, однак загальну відповідальність за соціальне забезпечення всіх громадян.

Корпоративістська модель має кілька назв:

- а) європейська (континентальна) – за геополітичним положенням;
- б) інституційна.

«Провідний принцип, уніфікований для всіх, - ринкові відносини і запровадження страхування під контролем держави. Корпоративістська модель базується на принципі соціального страхування досягнень тих, хто працює, і як результат визначає подальшу соціальну захищеність. Проблема в тих категоріях населення, які не зайняті на постійній основі або взагалі не мають роботи, тому змушені обмежуватися виплатою допомоги від місцевих благодійних організацій або громадською допомогою, як правило, не дуже великою. . Відповідно, корпоративна модель соціальної політики призводить до появи подвійного суспільства, описаного одним німецьким соціологом як Перша і Друга реальність» [4, с. 18–19].

Представником корпоративістської моделі, є Німеччина.

«Основою консервативної моделі є значний рівень правового захисту, жорсткі норми трудового законодавства, спрямовані на збереження робочих місць, розширення тарифного регулювання з незначною диференціацією заробітної плати. Цей стандарт має певні недоліки: зростання безробіття, вікова дискримінація при працевлаштуванні, послаблення стимулюючої функції заробітної плати, зниження темпів зростання добробуту» [6, с. 410].

«Принципи католицької моделі соціальної політики викладені в серії «папських листів», виданих Ватиканом протягом 20 століття. Головний принцип – «субсидіарність», тобто вирішувати проблему має найближча особа. Першим авторитетом для людини є сім'я, потім місцева громада, потім страхування і останнім авторитетом є громадський сектор» [5, с. 21–25].

«Рудиментарну модель вчені відносять до таких країн, як Португалія, Іспанія, Греція тощо. У цій моделі соціального захисту юридичні права на соціальний захист обмежені або відсутні зовсім» [10, с. 80–85].

Аналіз різних моделей соціальної політики дозволяє зробити висновок, що її основні завдання мають подвійний характер. Під час оцінювання результатів соціальної політики необхідно враховувати два показники. По-перше, за ступенем вирішення нагальних соціальних проблем, тобто за темпами зростання добробуту громадян. По-друге, наскільки рівень соціальної політики залежить від механізму економічного зростання.

Кожна модель соціальної політики ґрунтується на власному базовому національному принципі, який впливає із спільної частки участі в реалізації соціальної політики її головних суб'єктів - держави, корпорацій, фізичних осіб.

Вважається, що орієнтація на обмеження кількості цілей при формулюванні завдань державної політики, щодо соціального захисту застосовує більшу гарантію їх досягнення, а якщо кількість цілей перевищує кількість засобів, виникають цільові конфлікти. Прикладами таких конфліктів є спроба одночасно забезпечити високий рівень соціальних гарантій і одночасно

підвищити ефективність виробництва, або збільшити обсяг державних трансфертів і водночас скоротити дефіцит бюджету тощо.

Збільшення кількості намірів пояснюється несвоєчасним вирішенням проблем у зв'язку зі змінами в економіці; тривалий спад виробництва; збільшення безробіття та зменшення доходів населення; запровадження воєнного стану.

Відсутність ефективних інструментів державної політики щодо захисту учасників бойових дій зумовлена недостатнім розвитком ринкової інфраструктури, відсутністю усталених звичаїв систематизації ринкової економіки та низьким рівнем довіри до державних органів.

Сучасна система засобів соціального захисту учасників бойових дій має включати такі складові: медичне обслуговування та реабілітація; соціально-економічна реінтеграція; Програми поваги, Вдячності та Честі.

«Основним результатом соціального захисту є надання кожному учаснику бойових дій, незалежно від соціального походження, національної приналежності, можливості вільно розвиватися та реалізовувати свої здібності» [9, с. 30–33].

«Основною перепорою в реалізації соціальної політики виступає проблема забезпечення фінансування соціальних видатків. Відповідно зі світовою практикою, джерелами прямого та непрямого фінансування соціальної сфери є:

- видатки бюджету;
- «податкові витрати» у вигляді пільг, компенсацій, відстрочок;
- страхові внески до державних і недержавних страхових фондів;
- об'єднання коштів підприємств у разі виконання ними зобов'язань щодо виконання соціальних гарантій;
- благодійна діяльність різноманітних організацій;
- громадські ініціативи щодо створення фондів та проведення зборів;
- власні кошти та зобов'язання громадян;

- кредити;
- надання державного майна у користування для функціонування соціальної сфери, користування державними об'єктами та інфраструктурою тощо» [34, с. 28].

«Складання соціального бюджету є одним із пріоритетних інструментів кількісного управління процесами реалізації державної публічної політики щодо захисту учасників бойових дій, обґрунтування необхідних джерел надходження доходів і соціальних видатків. Соціальний бюджет – це вид бюджету, який призначений для фінансування соціальних благ та послуг, які споживаються не задля отримання благ, а з метою задоволення соціальних потреб населення, таких, як пенсії, охорону здоров'я, а також на всю систему соціального захисту. Він забезпечує підхід до передбачення соціальних витрат і джерел їх фінансування, враховує взаємозв'язки з демографічними та економічними показниками, дозволяє оперативно реагувати на внесення змін в нормативно-правові акти, а також проводити розрахунки для різних сценаріїв економічного розвитку, так як держава знаходиться у воєнному стані» [12].

«При формуванні соціального бюджету джерела фінансових надходжень на соціальні витрати поділяються на три групи:

1. Витрати, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів (пільги учасникам бойових дій, видатки на виплату щорічної одноразової допомоги ветеранам війни, соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми, інші види соціального захисту, житлові субсидії, охорона здоров'я тощо).

2. Витрати, що фінансуються за рахунок страхових внесків (страхування з тимчасової втрати працездатності, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, страхування від нещасних випадків на виробництві).

3. Витрати з різних джерел (видатки Фонду соціального захисту інвалідів за рахунок Державного бюджету та, частково, виплати підприємств, пенсії та короткострокова допомога Пенсійного фонду за рахунок внесків на пенсійне страхування)» [14, с. 35–37].

Модель державної політики української держави має включати елементи лібералізму та соціальної спрямованості, створюючи збалансований підхід до економічного розвитку. Лібералізм дає перспективи в умовах неповного державного фінансування, створює умови для самореалізації та самозабезпечення економічних суб'єктів публічної політики. Соціальна орієнтація окреслює вибір відповідної системи соціального захисту учасників бойових дій на сучасному етапі.

У контексті реформ держава має виступати соціальним демпфером змін і водночас проводити активну соціальну політику, яка базується на нових, актуальних вимогах і принципах ринку.

Процес трансформації ринкової економіки України неможливий без побудови надійної соціальної бази для її забезпечення.

Соціальні прошарки та групи, які зацікавлені у проведенні реформ, сприяють їх реалізації через активну позицію, що є соціальною основою ринкових реформ.

«Основною опорою на яку покладається держава під час проведення реформування є середній клас. Він характеризується: особистою свободою, самостійною економічною діяльністю, наявністю приватної власності, рівнем доходів, здобутою професією, способом і якістю життя, роллю у суспільстві» [34, с. 15–18].

2.2. Різновид соціальних програм в державній політиці

В умовах сучасної соціально-економічної обстановки актуалізується необхідність у запровадженні реформ, направлених на розвиток соціальної сфери. Відповідно до сучасних умов, є необхідність сфокусувати увагу на потребі впровадження змін в підходах до соціального захисту, насамперед учасників бойових для приведення її до відповідності сучасним викликам.

«З метою покращення економічної ситуації в державі спрямованість соціальної політики, повинна бути направлена не тільки на певні категорії громадян, які потребують соціального захисту, а й впливати на розвиток

економіки, шляхом стимулювання трудових зусиль кожної працездатної особи у суспільстві» [33, с. 76–78].

Соціальна політика вимагає суттєвих реформ і модернізації, з метою відповідності європейським стандартам, що дозволяє максимально спрямовувати державні фінансові ресурси та концентрувати їх на реалізації кінцевих і найбільш чутливих соціальних програм.

Реалізація дієвої соціальної політики є одним із головних завдань держави, яке повинно базуватися на принципах системності, адресного підходу, соціальної справедливості, результативності та фінансової доцільності ухвалених рішень.

Національна система соціального захисту зіштовхується з низкою серйозних викликів, серед яких: низька ефективність механізмів надання державної допомоги; відсутність прозорості у розподілі соціальних виплат; вибірковість у підтримці вразливих категорій населення; недостатня популярність соціального страхування серед громадян; а також обмежене фінансування заходів соціального захисту, особливо для ветеранів та учасників бойових дій.

«Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій у контексті дослідження соціальної політики показує значний інтерес до вивчення та дослідження дієвої теми в сучасній науковій літературі. Наприклад, багато уваги приділено питанням реформування соціальної політики держави та вивченню зарубіжного досвіду реалізації політики соціального захисту у справах Н. Болотіної, В. Єлагіна, М. Кравченка, Є. Лібанової, С. Москаленка, Т. Семигіна, В. Скуратівський, Л. Церкасевич, П. Шевчук та ін.» [41].

«Високий рівень вимог суспільства до дієвого соціального захисту вимагає від влади активних дій для досягнення мети захисту та соціального розвитку. В умовах сьогодення назріла необхідність розробки сучасних підходів до вдосконалення соціальної політики у сфері соціального захисту учасників бойових дій» [13, с. 94–95].

Ефективність соціальної політики досягається відповідним організаційним механізмом її реалізації, який включає сукупність встановлених державою методів, засобів і важелів із відповідними функціями їх впливу на рівень соціальної захищеності громадян.

Соціальний захист охоплює багаторівневу систему економічних, соціальних і правових відносин, спрямованих на управління соціальними ризиками, що виникають у суспільстві. Його метою є мінімізація негативних наслідків таких ризиків та забезпечення відповідного рівня благополуччя населення завдяки застосуванню механізмів соціального страхування, соціального забезпечення та соціальної допомоги. Для вдосконалення цієї системи необхідно детально опрацювати позитивний досвід зарубіжних країн щодо реалізації ефективної соціальної політики.

«Особливо досвід Європейського Союзу є досить доречним для України з огляду на задекларований євроінтеграційний пріоритет розвитку держави. Варто підкреслити, що серед існуючих проблемних питань розвитку системи соціального захисту європейських країн основна увага зосереджена на таких життєво важливих для населення соціальних проблемах, як зайнятість населення, пенсійне та медичне забезпечення, цих складових, а також через питому вагу цих соціальних виплат серед решти виплат» [22, с. 28–29].

«Європейський досвід розвитку демонструє, що система соціального захисту у демократичному суспільстві спирається на три ключові основи: вільну ринкову економіку, зокрема малий і середній бізнес, демократично обрану владу та добровільні громадські організації. Ці три складові, які формують фундамент сучасного суспільства, можуть ефективно виконувати свої функції лише за умови тісної та продуктивної взаємодії між собою» [30, с. 169–170].

Соціальна політика здійснює регулюючі та стимулюючі функції, сприяючи розвитку економіки та формуванню умов для ефективного функціонування системи соціального захисту. Вона перестає бути лише «актом благодійності», а перетворюється на інструмент, який заохочує економічну

активність працездатного населення, сприяючи забезпеченню гідного рівня життя для усього населення.

«Політика соціального захисту ґрунтується на таких принципах:

- персональна відповідальність працівників і роботодавців за фінансове забезпечення прийняттого рівня соціального захисту;
- взаємодопомога працівників і роботодавців найменш захищеною категорією населення;
- принцип субсидіарності, який визначає розмір взаємодопомоги, встановлює її об'єм і форму надання»[17, с. 123–128].

Проаналізуємо сучасні підходи деяких європейських країн із соціально орієнтованою економікою до ефективної політики соціального захисту.

Соціальне страхування займає провідне місце в системі соціального захисту Німеччини. На основі принципу самоврядування організації соціального страхування отримали повну юридичну, фінансову та організаційну незалежність від державних органів.

«У цій державі забезпечено правову основу та контроль за діяльністю органів соціального захисту населення. Пенсійне та медичне страхування діють незалежно одна від одної» [52, с. 78–83].

Система фінансування соціального забезпечення в Німеччині значною мірою базується на зовнішніх внесках населення, роботодавців і податкових пільгах. Особи, які не можуть самотійно сплачувати внески, забезпечують соціальне забезпечення за рахунок дотацій з державного бюджету. Усі зібрані кошти акумулюються в галузевих соціальних фондах. Соціальне страхування в Німеччині є обов'язковим.

Французька система соціального забезпечення характеризується досить складною структурою та високою часткою витрат на соціальні програми серед країн Європейського Союзу.

«Принцип розподілу фінансування є основою, яка забезпечує функціонування як систем державного соціального страхування, так і систем обов'язкового додаткового професійного страхування» [35, с. 52–55].

«Управління соціальним забезпеченням у Франції побудовано на багаторівневій структурі у вигляді діючих на національному та регіональному рівнях страхових фондів, що відповідають певному виду соціального захисту. Регіональні та місцеві фонди соціального страхування самостійно вирішують питання внутрішнього управління організаціями, кожна з яких має свою систему управління. Основним джерелом фінансування французької системи соціального забезпечення є зовнішнє страхування та страхування роботодавця. Він фінансується окремо з державних субсидій на страхування на випадок безробіття та сімейних допомог, а також страхування від нещасних випадків на виробництві, які оплачуються роботодавцями. Особливістю системи соціального захисту Великобританії є відсутність окремих соціальних інститутів для страхування конкретних видів соціальних ризиків. Усі програми соціального забезпечення об'єднані в єдину систему, що дозволяє забезпечити цілісність та узгодженість соціального захисту» [17, с. 66-67].

Державні установи відіграють провідну роль у наданні соціальних послуг і пільг, а також тісно співпрацюють із приватними програмами страхування.

«Система соціального забезпечення Великобританії складається з двох основних складових за структурою фінансування: національної системи охорони здоров'я та національного соціального страхування. Національна система охорони здоров'я на 90% фінансується з державного бюджету, тоді як національне соціальне страхування забезпечується за рахунок внесків, які сплачують наймані працівники та підприємці. Залучені кошти покривають витрати на медичне обслуговування, компенсації у разі нещасних випадків на виробництві, а також соціальну підтримку малозабезпечених сімей» [35, с. 56–57].

«Швеція є соціально-демократичною державою загального добробуту, яка є представником скандинавської моделі соціального захисту. Дана модель спрямована на усунення соціальної нерівності та забезпечення захисту для всіх, підвищуючи рівень цінності кожної людини. Держава реалізує політику, яка

сприяє вирівнюванню доходів населення та забезпечує загальну зайнятість. Основоположною цінністю у шведському суспільстві визнана солідарність. Соціальні виплати забезпечуються за рахунок податків, що надходять до державного та муніципального бюджетів» [35, с. 65].

Швеція має один із найвищих рівнів оподаткування серед світових держав, але така дорога система соціального захисту майже повністю виправдана високим ступенем соціальної захищеності громадян, відсутністю значного поділу на багатих і бідних, і, відповідно, , висока політична та соціальна стабільність.

Розглядаючи соціальну політику в Італії, варто звернути увагу на значний вплив історичної різниці на рівні доходів між північними та південними регіонами, що чітко проявляється у розмірі безробіття.

Така ситуація суттєво позначається на функціях соціального захисту: в економічно слабких регіонах допомога у зв'язку з отриманою інвалідністю, крім свого основного призначення, виконує також функції допомоги по безробіттю та соціальної допомоги.

«Характерними рисами системи соціального захисту в Італії є:

- посередній захист від небезпек людей, які з різних причин залишилися без засобів виробництва;
- нерівномірний розподіл соціальних виплат за різними соціальними програмами;
- високий рівень зовнішнього державного боргу, що накладає обмеження на фінансування соціальної сфери;
- слабке залучення соціальних органів та адресатів соціальних послуг і виплат до програми соціального страхування»[52].

У Польщі також діє система грошових пільг. Вирішення питання про коло осіб, які мають право на грошову допомогу, призначення та виплату цієї допомоги є монополією органів влади.

«Превалює думка, що бюрократичні інституції державного сектору дуже повно пристосовуються до різних умов, а також надання соціальних послуг різним групам населення при здійсненні тимчасових послуг або реалізації нетривалих проєктів» [37].

У результаті виконання цих функцій формуються неурядові організації, які ефективно виконуються завданнями з мінімальною рівнем прибутковості та потребують комплексного підходу до вирішення конкретних проблем окремих груп клієнтів.

У Польщі такі неурядові організації також активно створюють центри підтримки соціально незахищених громадян, які співпрацюють з місцевими органами влади, забезпечуючи соціальну допомогу цій категорії населення.

«Ці організації спеціалізуються на роботі з окремими категоріями населення, надаючи психологічну, соціальну, юридичну, а подекуди й матеріальну допомогу. Органи влади можуть залучати громадські організації до виконання суспільно важливих завдань, надаючи для цього субвенції на їх фінансування. Водночас вони можуть також підтримувати виконання таких завдань шляхом співфінансування» [44].

Польська система поглядів, щодо соціальної політики передбачає створення системи, яка включає кілька рівнів соціальної активності через відновлення місцевого самоврядування, яке базується на громадських ініціативах і заохочує активність сім'ї та особистості, волонтерські організації та групи взаємопомочі.

«Згідно з новою моделлю польської соціальної політики, ці інституції виступають партнерами як для державної адміністрації, так і для місцевого самоврядування. Вони беруть участь у забезпеченні та розподілі фінансових ресурсів, призначених для підтримки діяльності організацій, що надають соціальні послуги» [52].

Вивчаючи досвід європейських країн світу, система соціального захисту є важливою сферою практичного застосування загальної відповідальності в державах загального добробуту.

Наявність дієвої системи соціального захисту, дає змогу позбутися від відчутних ризиків та базується на принципі солідарності.

«Нинішній економічний і соціальний розвиток започаткував новий етап у функціонуванні національних систем забезпечення соціального захисту в рамках Європейського Союзу. Національні системи через реалізацію індивідуальних програм соціального захисту повинні бути готові до викликів зовнішніх і внутрішніх проблем, зокрема фінансових, і частково сприяти зміні «моделі економічного зростання» на «економіку знань» [53].

Розглядаючи системи соціального захисту країн, доцільно зазначити, що головною державною послугою є забезпечення такої політики, яка була б здатна відповідати викликам світової економіки та мотивувати громадян самостійно нести відповідальність за свій добробут, підвищення його ефективності, зокрема для учасників бойових дій, оскільки ми звернули увагу на країни, в яких не ведуться бойові дії, але між миротворчими контингентами.

2.3. Соціально-психологічні напрями адаптації учасників бойових дій в Україні

Війна, яка третій рік триває в Україні, залишається одним із найсерйозніших викликів для нашої держави. Громадяни продовжують розвиватися від наслідків агресії, хтось втратив близьких та рідних, хтось залишився без засобів виробництва, хтось змушений був змінити місце проживання, хтось взяв до рук зброю, щоб захистити країну. У цей час велика кількість людей отримала статус учасника бойових дій, серед них є ті, хто звільнений з військової служби за станом здоров'я та потребує соціального захисту та реабілітації. І головним завданням українського суспільства є повна адаптація ветеранів до цивільного життя. Соціальна адаптація військовослужбовців - це відновлення їх звязків із суспільством і сприяння поверненню до професійної залученості після бойових дій.

«Психологи О. Буряк та І. Гіневський трактують цей вид адаптації як «...процес активного пристосування офіцера та членів його родини до нових умов життя в громадянському суспільстві з ринковою системою відносин». Вони стверджують, що «успіх і можливість військової адаптації частково залежить від внутрішньої готовності самих військових до змін, а також від можливих зовнішніх умов допомоги». Основними видами застосування військовослужбовців, на думку Абрамова Е., є «такі категорії, як правова, соціальна, психологічна, професійна. Ці категорії формують відповідні умови для життя цивільного населення, тому кожна з цих ланок має бути використана для розвитку індивідуального процесу адаптації». Абрамов також стверджує, що «загальна державна система характеризується багатьма негативними рисами, які можуть лише ускладнити процес допомоги бійцю, а не покращити його соціальні умови, тому заняття з психологом і допомога інших військовослужбовців, які вже пройшли цей етап є значною витратою ресурсу». Мінветеранів докладно зусиль для того, щоб учасники бойових дій отримали всі умови для успішної соціальної та професійної адаптації. Про це свідчать документи та інформація з офіційного порталу Мінветеранів, яка містить інформацію про проекти, партнерів, програми перепідготовки та навчальні заклади, де вона проходить» [1].

«Певна програма розрахована на всіх військовослужбовців і діє завдяки системі навчання та реабілітації НАТО, але варто зазначити, що документу з інформацією про психологічні та соціальні особливості адаптації немає. Але за словами вченого Абрамова: «...фінансові механізми недосконалі, елементи системи відсутні завдяки міжнародній допомозі, використання бюджетних асигнувань наразі неможливе. Відсутнє загальне управління системою, один центральний орган виконавчої влади взяти на себе відповідальність за організацію соціальної адаптації в цілому, що є підтвердженням недосконалості державної політики щодо її допомоги військовим О. Буряк та І. Гіневський пропонують умовно поділити весь період Військової адаптації на наступні етапи: підготовчий, етап психологічного стресу перед звільненням, етап

гострих психічних реакцій при входженні в цивільне життя, етап гострих психічних реакцій при виході з військового життя, етап перегляду попередніх стереотипів і набуття відсутніх. На всіх цих етапах адаптації військовослужбовці відчують певні психологічні переживання» [1].

Для більш глибокого вивчення особливостей процесу адаптації варто апелювати до праць таких українських вчених, як О. Амосова, М. М. Медвідь, О. В. Макарова, А. Л. Красільщикова, Н. І. Кучер, Р. Л. Ткачук, А. В. Панова та ін. Але тема адаптивної поведінки військовослужбовців розкрита недостатньо і потребує подальших досліджень. Прикладом цього є методичний посібник, розроблений психологами Кокун О. М., Агаєвою Н. А., Пішко І. О., Лозінською Н. С., Корневою Л. В. «Основи психологічної допомоги військовослужбовцям у бойовій обстановці» [55], в якому не повністю розкрито питання психологічної допомога поза зоною бойових дій.

Більш детально дослідження теми адаптації можна розглянути з використанням різноманітних психодіагностичних методів, які використовуються для діагностики віддаленої та короткочасної психологічної готовності військовослужбовців до виконання військового обов'язку. Ці методи запропоновано у «Збірнику методик діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності в миротворчих підрозділах», який погоджений Міністерством оборони України для роботи спеціалістів навчальної, соціально-психологічної та інші напрями перевірки військовослужбовців на службу. Привертає своєю увагою, те, що деякі методики здатні виявити проблеми у спілкуванні з новими людьми, а також допомагають розпізнати прояв агресії, формування чи ворожості по відношенню до спільноти, в якій перебуває учасник бойових дій у процесі адаптації до мирного життя. Основні кроки, які мають здійснити відповідні соціальні служби для сприяння адаптаційному періоду військовослужбовця: – збільшення робочих місць на ринку праці; – активне залучення ветеранів до громадського життя, шляхом регулярних зустрічей та обміну досвідом з тими, хто вже пройшов адаптацію; – відвідування волонтерських організацій,

спілкування з побратимами; – забезпечення достатнього фінансування та збільшення переліку пілг на початкових етапах адаптації; – робота з психологами щодо відновлення психічного здоров'я та налагодження сімейних стосунків; – відновлення та формування нових цінностей, які сприяють покращенню спілкування з рідними; – можливість отримати освіту або пройти перепідготовку протягом усього періоду адаптації з подальшим працевлаштуванням на новому місці роботи; – забезпечення умов для оздоровлення та реабілітації в санаторіях або спеціально створених базах для військовослужбовців і ветеранів; – надання правової допомоги. З огляду на те, що основна увага на державному рівні приділяється переважно медичним та медико-соціальним підходам до реабілітації військовослужбовців, ветеранів та їх сімей, важливо акцентувати увагу суспільства на соціально-психологічних аспектах. Необхідно сприяти вивченню проблем соціального захисту та психологічного супроводу військовослужбовців та їх сімей під час адаптації до цивільного життя.

В сучасних умовах та у повоєнний період повноцінна адаптація учасників бойових дій та членів їхніх родин до мирного життя є одним із основних завдань, які постануть перед сучасним українським суспільством. Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить про те, що ефективна соціальна політика щодо захисту учасників бойових дій та членів їх сімей не є, але має негативні наслідки для країни в цілому, а саме: в особистісному вимірі – асоціальна поведінка; у політичному вимірі – заручником популістів і радикалів; в економічному вимірі – зростання безробіття; у соціальному вимірі – важливий ресурс для розвитку власної громади та країни або, навпаки, збільшення правопорушників. Цей список можна продовжувати, включаючи моральні, культурні, етичні та інші аспекти. Очевидно, що ці наукові принципи є дещо перебільшеними, але вони найкраще забезпечують відповідальність усіх сторін процесу адаптації – від самих ветеранів до представників державних органів.

Зважаючи на це важливого значення набуває вироблення у суспільстві виваженої публічної політики, щодо соціального захисту учасників бойових.

«Також слід звернути увагу чому «не працюють» для учасників бойових законні пільги та послугами. Відповідними державними органами, громадськими організаціями впроваджуються відповідні аудити, а також опитування та моніторинг серед учасників бойових дій. Наприклад, Міністерство у справах ветеранів України проводила протягом 2022 року інтерв'ювання в місті Славутич, з метою отримати та узагальнити поточні потреби колишніх бійців. Особлива увага приділяється публікаціям громадських та ветеранських організацій. Як правило, вони містять ґрунтовний аналіз стану реалізації програми соціальної адаптації учасників бойових дій в Україні. Важливу роль у розумінні та порівняльному аналізі сутності процесу соціальної адаптації, його складових, цілей, основних завдань та соціальних наслідків для соціальної політики держави відіграють дослідження зарубіжних учених. Представники Болгарії Венелін Терзієв та Севдаліна Дімітрова (2014) досліджують різні моделі соціальної адаптації військовослужбовців та фактори, що впливають на систематизацію цього процесу. Дослідження проводилось у контексті реалій пострадянського суспільства, які можуть слугувати «фундаментом» для вивчення подібних питань в Україні, особливо у 2024 році.

Попри різне тлумачення визначень і підходів, які зазначені в українській науковій літературі, так і позиція офіційних установ об'єднуючим є наголос на професійній перепідготовці і пристосуванні до умов ринкової економіки, як вагомий чинник у процесі та кінцевому результаті соціальної адаптації.

«У зарубіжній, переважно англосаксонській, літературі ключовим є прагнення внести дві основні зміни в поглядах на процес соціального пристосування військовослужбовців. По-перше, соціальною адаптацією визнається процес пристосування до мирного життя. Другим є, психологічна адаптація – це перехід, реадаптація, реінтеграція, інтеграція в суспільство. Слід також зазначити, що в зарубіжній науковій літературі відзначається великий вплив фактору впливу культурного середовища на процеси соціального

пристосування військовослужбовців. Значення культурного середовища розглядається як на різних рівнях суспільства. Зарубіжні автори пояснюють недоліки, які мають місце в традиційній інституційній моделі соціальної адаптації військовослужбовців, двома основними причинами. По-перше, він реагує на виклики, а не запобігає їм. По-друге, традиційна система перетворює військовослужбовця на пасивного постачальника благ і послуг, який має право на своєрідний «подарунковий набір» від держави. Вирішення існуючих проблем розглядається через призму впровадження проактивних підходів і методів, які допомагають запобігти труднощам під час переходу від військового до цивільного життя. Важливою складовою є зміна ролі самого військовослужбовця, зокрема його активне залучення та участь у процесі власної адаптації. Одним із ключових аспектів цього підходу є теоретичне обґрунтування та подальше практичне застосування підходів «подібне до подібного» [23].

Висновки до Розділу 2

З урахуванням особливостей існуючої вітчизняної практики та досвіду країн, які мають розвинену соціально-орієнтовану економіку, визначимо основні напрямки по реформуванню інституту публічної політики, як регулятора проведення реформ соціальної сфери:

створення механізму соціального захисту населення з урахуванням системо утворюючого соціального супутнього чинника, що відображає активні цілі та запити громадян;

всебічна підтримка економічно свідомого населення, створення сприятливих умов для його самореалізації, формування мотивації до продуктивної праці, а також здійснення ефективних заходів, спрямованих на підвищення купівельної спроможності населення;

децентралізація в державній політиці соціального захисту населення, залучення неурядових організацій до реформування системи соціального захисту населення;

аудит переліку соціальних виплат з подальшою відмовою у наданні тих видів допомоги, які не мають позитивного соціального ефекту;

постійний моніторинг осіб та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

ефективність системи соціального обслуговування населення, напрямок підвищення спрямованості надання соціальних послуг для проживання;

реалізація соціальних програм на основі їх обґрунтованого наукового забезпечення, соціальної експертизи та моніторингу;

підвищення ефективної міжгалузевої взаємодії на рівнях відповідності органів державної влади та місцевого самоврядування, координації їх дій, впровадження цілісної системи надання соціальних послуг потребуючим громадянам на основі єдиних мінімальних стандартів і технологій.

«Війна принесла в Україну таку проблему, як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). За результатами проведеного аналізу у країнах, де відбувалися військові конфлікти, сформовано думку, що поширеність ПТСР серед осіб, які перебували в зоні бойових дій, зростає вдвічі і сягає 15 – 20 %. Також дослідження свідчать, про те, що більшість осіб, отримавши психотравмуючий розлад, не стикаються в майбутньому з жодними проблемами із ментальним здоров'ям, одужання проходить спонтанно. Важливо до цієї проблеми підходити диференційовано, не перебільшувати і не мінімізувати її. Психотравматична подія може мати певну «відстрочку» і як наслідок проблеми у сфері ментального здоров'я можуть з'явитися через деякий час, а й проявитись у інших формах розладів, зокрема: зловживання психотропними речовинами, прояв депресій, тривожних розладів, порушення контролю, спалахи злості та ін.. З метою вчасного реагування на наслідки ПТСР потрібно оперативіно проводити оцінку їх стану, прогнозування наслідків розладів, проведення всіх можливих лікувальних і реабілітаційних заходів» [3].

Програма реабілітації, розроблена фахівцями ВООЗ, являє собою комплекс заходів, спрямованих на швидке і найбільш повне відновлення фізичного, психологічного і соціального стану пацієнта з метою максимально

повної реінтеграції пацієнта в суспільство. Одним із ключових завдань «Європейського плану дій щодо психічного здоров'я» є створення комплексної, інтегрованої, ефективної системи психічного здоров'я, яка обов'язково має включати такі аспекти, як зміцнення здоров'я, профілактика, лікування та реабілітація, догляд та відновлення здоров'я.

Здоров'я громадян є основним надбанням держави, яке має стратегічне значення та відображає тенденції економічного, політичного, соціального та правового розвитку, а також загального добробуту країни.

У зв'язку зі збільшенням кількості учасників бойових дій, здійснення комплексу заходів щодо відновлення здоров'я та їх подальшої соціалізації в суспільстві є одним із ключових напрямків державної соціальної політики.

Враховуючи те, що на сьогодні не існує єдиних затверджених підходів до організації надання медико-психологічної, професійної та соціальної реабілітації учасників бойових дій, а є лише окремі розробки з цього питання, виникає нагальна потреба у розробці найкращого варіанту проведення медико-психологічної реабілітаційні профілактичні заходи. .

Медико-психологічна реабілітація спрямована на зміцнення здоров'я військовослужбовця як повноцінного члена суспільства, підвищення його самооцінки, комунікативних якостей, потреб, психологічних механізмів компенсації та захисту, способів поведінки в сім'ї, на виробництві, колективі та в інших соціальних групах. Ваше завдання максимально відновити його «душу».

Застосування психокорекційних і психотерапевтичних методів підвищує стійкість до негативних психогенних впливів, коригує систему міжособистісних стосунків особистості, пом'якшує дослідження соматичних і вегетативних розладів, формує активну позицію хворого в подоланні хвороби, підвищує його значимість у процес надання допомоги.

«Основним завданням системи медико-психологічної реабілітації учасників бойових дій, окрім діагностики та лікування психічних розладів, є оперативне відновлення їхньої боєздатності під час участі у бойових діях та

працездатності під час повернення до мирного життя. Здійснення лікувально-діагностичних, психопрофілактичних та реабілітаційних заходів учасників бойових дій не повинно обмежуватися лише зусиллями лікарів-психіатрів, а для отримання позитивного результату необхідно об'єднати зусилля різних спеціалістів, у тому числі у сфері державної політики» [3].

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

3.1. Особливості імплементації у вітчизняну систему публічного управління кращих світових практик реалізації соціально-психологічної політики

Оновлення соціально-економічної, політичної, гуманітарної та інших сфер суспільного життя, курс України до Європейського Союзу, реалізація «Цілей сталого розвитку України до 2030 року», визначених Указом Президента України №722/2019 від 30 вересня 2019 р., а також вирішення нагальних завдань, щодо зміцнення національної безпеки, протидія сучасним викликам спричиненим зовнішньою інформаційною та воєнною агресією, які об'єктивно зумовлюють підвищення ваги психологічного супроводу процесів, які відбуваються в нашому суспільстві. Це вимагає бути на крок попереду в розвитку та підвищення результатів психологічної науки, передусім дисциплін соціально-психологічної направленості.

Роль соціально-психологічних дисциплін дедалі більше зростає у забезпеченні наукової підтримки реформування освіти впродовж життя, примноження людського потенціалу, розвитку системи охорони психічного здоров'я та посилення зусиль держави й громадськості, спрямованих на консолідацію українського суспільства. Соціально-психологічні дослідження мають вагомим практичне значення, сприяючи конструктивному впливу на суспільну свідомість, подоланню наслідків колективних травм, врегулюванню соціальних конфліктів, зміцненню колективної стійкості та реабілітації постраждалих унаслідок війни. Важливим фактором підвищення ролі соціальної психології та споріднених наукових дисциплін є також світова тенденція до глобалізації, що зумовлює потребу глибокого вивчення

закономірностей цивілізаційного розвитку людства, взаємодії та взаєморозуміння на рівні країн і народів.

Соціально-психологічна і політико-психологічна проблематика охоплює ключові аспекти трансформацій, що відбуваються в Україні в контексті глобальних викликів, які постали перед сучасним людством.

«Наслідки воєнно-травматичних стресових ситуацій визначаються такими психологічними факторами, як індивідуально-типологічні, психічні та характерологічні особистісні особливості, ефективність механізмів психологічного захисту та адаптації, а також тривалістю впливу стресових факторів та сомато-неврологічною важкістю. Вищезазначену проблему доцільно зрозуміти з боку програми стресу, запропонованої в 1936 році Гансом Сельє. «Його центральне положення — про гомеостатичну модель самозбереження кадрів і мобілізацію ресурсів для відповіді на стресор. Усі дії на вченого поділяються на специфічні та стереотипні неспецифічні ефекти стресу, які проявляються у вигляді Синдром загальної адаптації проходить у своєму розвитку три стадії: стадію виснаження адаптивної енергії, яка активізується адаптаційною перебудовою гомеостатичних механізмів шкідливих речовин, її виснаження є незворотним і призводить до старіння і загибелі шкідливих речовин. афективні переживання, що супроводжують стрес і ті, що призводять до несприятливих змін в організмі людини» [Selye H., 1936]. Оскільки емоція є невід'ємною частиною будь-якої цілеспрямованої поведінкової дії, емоційний апарат стає першим, хто реагує на стрес у відповідь на вплив екстремальних або руйнівних чинників.

Внаслідок стресу активуються функціональні вегетативні системи та їх виняткова ендокринна підтримка, які регулюють поведінкові реакції. Сучасне розуміння сензитивного стресу визначає його як явище, вимоги до людини з її здатністю успішно їх виконувати. Відсутність у людини дієвих копінг-стратегій для подолання стресових ситуацій посилює напруження, яке, разом із початковими гормональними змінами у внутрішньому середовищі призводить до порушення його гомеостазу. Ця реакція є вашою спробою впоратися з

джерелом стресу. Подолання стресу включає як психологічні механізми (когнітивні та поведінкові стратегії), так і фізіологічні. Якщо ці спроби вважаються неефективними, стрес стає тривалим, що може призвести до патологічних реакцій і органічного ураження. У деяких випадках замість того, щоб мобілізувати ресурси для здолання труднощів, стрес може спровокувати серйозні розлади.

Початкові порушення, що викликають емоційне напруження в різних системах нейрофізіологічної регуляції головного мозку, впливають на нормальне функціонування основних систем. Захисна реакція факторів проявляється у вигляді стресорів, які раніше поділяли на фізіологічні (біль, голод, спрага, підвищене фізичне навантаження, високі та низькі температури тощо) та психологічні (небезпека, загроза, втрата, обман, образа), перевантаження інформацією тощо). Психологічні, у свою чергу, поділяються на емоційні та інформаційні.

Психологічні травми, отримані через участь у бойових діях, підпадають під класифікацію «посттравматичний стресовий розлад». Наслідки військово-травматичного стресу проявляються через симптоми, пов'язані з «психологічним захистом» (явна або удавана амнезія, психічна загальмованість, уникнення спогадів або асоціацій з травматичними подіями) і «поверненням» (нав'язливі спогади, страхи, розлади сну, кошмари) . постійне відчуття тривоги, внутрішньої радості та внутрішнього спокою). Критерії діагностики посттравматичного стресового розладу зазначені в Американському національному діагностичному психіатричному стандарті та включені до Європейського діагностичного стандарту МКХ-10.

Згідно з запропонованими діагностичними критеріями, посттравматичний стресовий розлад спостерігається, як відстрочена або тривала реакція на стресову подію або труднощі, які мають загрозливий або катастрофічний характер і можуть викликати дистрес майже у кожній здоровій людині. Перебіг травматичної ситуації включає чотири етапи. Перша стадія - фаза заперечення або шоку. У цій фазі людина не може прийняти подію на

емоційному рівні, психічне захворювання захищає від деструктивного впливу травмуючої ситуації, має короткочасний характер. Друга стадія називається фазою агресії та почуття провини. Переживаючи цю стадію, людина намагається звинуватити як себе, так і інших, хто прямо чи опосередковано причетний до події. Третя стадія - фаза депресії. Людина відчувається безпорадною, самотньою, а також непотрібною, втрачає відчуття сенсу життя, інтерес до спілкування. Четверта стадія – фаза одужання, тобто набуття нового сенсу життя. Така послідовність є конструктивним розвитком ситуації. Якщо потерпілий не проходить усі фази, під час яких через нього пропускаються всі травматичні ситуації, етапи відновлення надто затягуються, не дають результату, з'являються риси посттравматичного стресового стану, з яким людина вже не в змозі впоратися подолати самотійно.

Психологічна допомога учаснику бойових дій включає такі основні форми роботи, як групова психотерапія, лікування посттравматичних розладів, сімейна психотерапія, індивідуальне психологічне консультування, екзистенціальна терапія.

Спецоперації, які Сполучені Штати проводили в Афганістані та Іраку в перші роки, були швидкоплинними. Сім'ї військовослужбовців важко пережили масштабні передислокації військ. Військовослужбовці важко пристосовувалися до постійних змін, до стрімких темпів переміщень, а потім вони стали для них звичним явищем. Вбивства та самогубства, які сталися у Форт-Брегг, штат Північна Кароліна, у 2002 році продемонстрували ризик надто швидкої адаптації солдатів до цивільного життя після війни в Афганістані. Розслідування у Форт-Брегг та інших військових базах виявили давні проблеми з відсутністю доступу військовослужбовців до медичного обслуговування, а також певне небажання амбітних військовослужбовців, які збираються продовжити військову кар'єру, звертатися за медичною допомогою. Аналіз досвіду США дозволяє визначити низку ефективних підходів до організації психосоціальної підтримки військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях, їхніх родин та ветеранів війни. Відповідно до вказівок з бойової

підготовки кожен підрозділ повинен пройти підготовку, затверджену програмами підготовки та рекомендаціями з контролю бойового навантаження, з акцентом на профіль у місцях постійної дислокації. В армії США відділи психічного здоров'я були створені на рівнях дивізій і бригад, до складу яких входять офіцери з психічного здоров'я, дипломовані психологи, соціальні працівники, а також захищені психіатрами. Основними повтореннями кафедри є:

- надання лікувальних послуг;
- розробка плану надання послуг з охорони психічного здоров'я в дивізії (бригаді) та здійснення контролю з надання таких послуг;
- проведення консультивання командирів відповідних ланок дивізії (бригади) з питань психічного здоров'я;
- співпраця з капеланами, що відповідають за питання бойового стресу, медичним персоналом;
- розробка стандартів піклування про практику з охорони психічного здоров'я в підрозділі, які мають регулярно переглядатися;
- запровадження інституту наставництва та забезпечення підвищення кваліфікації медичного персоналу та ознайомлення з сучасними практиками діагностики та лікування;
- проведення моніторингу за наказами командирів, підготовка доповіді щодо ризику суїцидів.

«Для зведення до мінімуму виникнення таких подій, були впроваджені тренінги в програми бойової підготовки солдатів, які готуються до тривали відряджень та повертаються до місць постійної дислокації. Один із перших методів, Battlemind, був розроблений, щоб допомогти солдатам, які повертаються з війни, та їхнім родинам реінтегруватися в цивільне життя. Навчальна програма Battlemind надає розширені можливості адаптації до ситуацій високого стресу. Навчання спрямоване на солдатів, командирів і військові сили. Програма навчання базується на підході, який спирається на силу особистості, ідею взаємопідтримки серед солдатів, а також акцентує увагу

на ролі командира у збереженні психічного здоров'я всіх солдатів. Навчальні модулі складаються з прикладів, близьких солдатам і покликаних дати відповіді на незрозумілі або досвідчені ситуації. Кожен модуль також визначає конкретні дії, які солдат може вжити для підтримки свого морального духу, і наголошує на спостереженні за собою, своїми товаришами та підлеглими» [27].

«Навчальна програма Battlemind була адаптована в таких країнах, як Канада, Велика Британія та Австралія. Зовсім недавно він став основою «Програми комплексної підготовки солдатів», метою якої є відновлення нормальної психічної діяльності. У той же час, розробляючи нові програми, багато військовослужбовців «соромляться» звертатися за психологічною допомогою, побоюючись, що це якось зашкодить їхній кар'єрі. Для покращення процесу психологічної підтримки особового складу значно збільшено штат психологів. Кількість військовослужбовців зростає, і щоб охопити більшу кількість нужденних, бойова медична спільнота запровадила багато нових систем оцінки психічного стану військовослужбовців та надання їм психологічної допомоги. Програма Post-Deployment Health Assessment (PDHA) дозволяє оцінити стан військовослужбовців після повернення з війни. Ця програма була реалізована після війни в Перській затоці (1990–1991). Однак учасники бойових дій, що поверталися, часто приховували симптоми психологічного неблагополуччя, бо хотіли якомога швидше повернутися додому»[26].

«Починаючи з 2005 року програма PDHA поєднується з програмою повторної оцінки стану здоров'я після виїзду (PDHRA), яка проводиться через 3 і 6 місяців після повернення додому. Він був розроблений для зв'язку з військовослужбовцями, які повертаються до служби після «медового місяця» вдома» [58].

3.2. Сучасні підходи у реформуванні соціально-психологічної політики адаптації учасників бойових дій в Україні

Питання адаптації, зокрема її психологічної складової, вже давно є предметом дискусій серед вітчизняних і зарубіжних науковців. Актуальність проблеми проявляється в кризові періоди становлення суспільства та під час різноманітних надзвичайних подій. Не дивлячись на те, що до вивчення адаптації залучені представники різних наукових професій, зокрема філософи, біологи, медики та ін., психологія залишається основною наукою, яка комплексно вирішує та тлумачить проблемні питання адаптації. Психологія, що розвиває психічні явища і правильну поведінку людини, розвиток природничих і суспільних наук спрямована на глибше розуміння закономірностей відображення об'єктивної дійсності, причинно-наслідкових зв'язків соціальних та інших явищ і процесів.

«Сьогодні ситуація щодо надання психологічної допомоги ветеранам поки що перебуває на контролі відповідних структур. Водночас, завдяки розумінню та підтримці командування Збройних Сил України, постійному погляду на окремі проблеми в умовах ведення інтенсивних бойових дій з російськими військами, особливого значення набула психологічна підтримка учасників бойових дій. Це рішення з цілого комплексу проблемних питань службово-бойової діяльності військовослужбовців – від навчання прийомам емоційно-вольової саморегуляції до проведення психологічно-відновлювальних заходів для подолання негативних станів за підтримки «Людиноцентричного підходу НАТО». Програма», в рамках «Комплексного пакету допомоги Україні» Збройні Сили України успішно реалізують проект з психологічної реабілітації та відновлення психологічної стійкості військовослужбовців. У листопаді 2024 року відбулися навчання, в яких брали участь військовослужбовці, які залучаються до виконання завдань у районах бойових дій. Проект НАТО щодо зміцнення системи психологічної підтримки в Силах оборони. Результатом навчання є набуття учасниками важливих теоретичних

знань та практичних навичок, обмін досвідом у сфері психологічного забезпечення особового складу, проте особлива увага приділяється підготовці військових психологів залучених підрозділів. Практична реалізація проекту – це робота ГО «Ліга офіцерів», яка з 2014 року систематично працює в напрямку психологічної підтримки військових» [32].

Заходи щодо психологічного забезпечення службово-бойової діяльності та психологічної адаптації військовослужбовців реалізуються психологами військових частин із числа особового складу, який залучається до виконання службово-бойових завдань.

Для максимально ефективного охоплення особового складу сформовані робочі групи, до складу яких входять психологи різних підрозділів та представники центрів соціальних служб. Головним управлінням психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України накопичено певний досвід та відпрацьовано відповідний алгоритм дій під час психологічного супроводу та адаптації військовослужбовців на різних етапах виконання службово-бойових завдань. Алгоритм складається з наступних етапів:

1. Підготовчий етап - це етап, на якому створюється переважна підготовка до виконання службово-бойових завдань.

2. Етап безпосередньої участі - це етап, під час якого здійснюються службово-бойові завдання.

3. Етап роботи з сім'ями учасників бойових дій, які виконують службово-бойові завдання, - цей етап проводиться протягом тижня до прибуття до місця виконання службово-бойових завдань.

4. Етап адаптації – це етап процесу протягом першого тижня після прибуття до місця постійної дислокації.

5. Діагностичний етап. Проводиться після демобілізації учасників бойових дій.

Таким чином, зібрана психологічна інформація про кожного учасника бойових дій, яка фіксується та накопичується, дає змогу більш системно та

професійно використовувати та адаптувати підтримку, а також використовувати психологічну допомогу.

Бойові дії, які тривають на території України супроводжується порушенням територіальної цілісності країни, нестабільною політичною та економічною ситуацією, значними меншими втратами, зростанням розгубленості людей, депресії, розладів та стресових розладів. Активні бойові дії значно посилюють дезадаптацію серед учасників бойових дій, членів їхніх сімей, військовополонених, поранених, мешканців зони активного конфлікту або прифронтової території, а також внутрішньо переміщених осіб. Значна частина населення, яка перебуває далеко від лінії зіткнення, ще повною мірою психологічно переживає жахливі події та сприймає навколишнє середовище як небезпечне. Ряд стресових факторів війни впливає на зниження працездатності, стабільності спілкування, зниження якості життя. Відбувається пізнання, взаємне зараження страхами, поганими передчуттями, фейковими повідомленнями, негативними прогнозами через особисті контакти, ЗМІ та соціальні мережі. Усі негативні фактори війни та виникнення подібних ситуацій вимагають подальшого вивчення спеціалістами у сфері державної політики.

Психологічну реабілітацію слід розглядати як процес, спрямований на допомогу учаснику бойових дій у формуванні оптимальної життєвої структури. Це включає розвиток самоідентифікації, оволодіння новими комунікативними можливостями і створення смислів, відповідних поточному етапу його життєвого шляху. Маймо на увазі, що практика побудови життя сприяє ролі пагонів, гілок трикомпонентної будови, які взаємодетерміновані. Тому, якщо реабілітаційні зусилля з певних причин уповільнюються в одному з аспектів відновлення, виникає бажання посилити їх в іншій сфері життєдіяльності. Висунута модель не є статичною, вона має власну динаміку самотрансформації, залишає шкіру з її конфігурацією - особистісною, просторовою та часовою - оригінальною для самозміни, переглядає зміни в інших компонентах і стимулює подальшу модифікацію життєвої конструкції.

«Усталеним способом оптимізації життєвого будівництва є підвищення практичного спілкування, їх відкритості. Людям потрібно допомогти розповісти про свої травматичні історії, довірити слухачеві щось дуже неприємне, страшне, таємне, незрозуміле. Як наслідок, необхідно працювати над створенням атмосфери повної довіри, не залишати людину, яка потребує допомоги, одну. Одним із підходів до особистісної реабілітації учасника бойових дій є методика реконструкції життєвої історії, що включає роботу з розривами контексту. У цьому процесі роботи формуються нові зв'язки між певними подіями, з'являються нові перспективи, які допомагають подолати травматичну відстороненість, забування, провали в пам'яті. Інший підхід до особистісної реабілітації — це переосмислення та нове редагування вже відомих, апробованих розповідей про пережите, завдяки чому створюється нова композиція. Тож певна неймовірна подія незабаром втрачає своє велике значення і стає звичайною частиною життєвого ланцюжка, не заважаючи будувати нові плани та реалізовувати програми» [60].

Наступним дієвим методом особистісної реабілітації учасника бойових дій є демаркація кордонів. Психолог готовий осмислити новий досвід творення на стику двох світів – знайомого, мирного, і незнайомого, військового, коли життя на кордоні стимулює автономію від усіх по той бік барикади, нову самоідентифікацію, і виробництво деяких різних способів контакту з навколишнім середовищем.

3.3. Програми та напрями державної політики щодо психологічної адаптації учасників бойових дій з огляду на досвід війни

«Закон України Про внесення зміни до пункту 5 статті 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя від 29 липня 2022 року № 2488-IX започаткував створення цілої системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя» [60].

З метою порівняльного аналізу розглянемо статистику реінтеграції в цивільне життя ветеранів армії США.

«Система реінтеграції в США є спільною діяльністю Міністерства оборони, Департаменту у справах ветеранів і Міністерства праці. Питаннями ветеранів у США займається Міністерство у справах ветеранів. До складу Міністерства входять: адміністрація з питань медичного забезпечення (Veterans Health Administration); адміністрація з питань пільг та привілеїв (Veterans Benefits Administration); адміністрація у похоронних справах та з питань утримання місць поховання ветеранів військової служби (National Cemetery Administration).

Кожний рік в цивільне життя переходить близько 200 тисяч військовослужбовців. Програма допомоги при перехідному періоді (Transition Assistance Program (TAP) надає інформацію, ресурси та інструменти військовослужбовцям та їхнім близьким, щоб допомогти підготуватися до переходу від військового до цивільного життя. Військовослужбовці починають TAP за рік до звільнення або за два роки до виходу на пенсію.

Кожен четвертий військовий ветеран США вважає перехід від військового до цивільного життя складним завданням. Приблизно 2/3 всіх ветеранів (68%) кажуть, що часто відчували гордість за свою військову службу в перші кілька років після звільнення з армії. Приблизно кожен десятий ветеран (9%) каже, що після звільнення з армії часто стикався з дезорганізацією цивільного життя, а ще 23% стверджують, що іноді так.

Більшість ветеранів (73%) кажуть, що вони отримували пільги від Департаменту у справах ветеранів (VA) — будь то освітні чи медичні пільги, професійне навчання, житло або пенсійні виплати.

Для більшості ветеранів пошук роботи після звільнення з армії є важливою частиною переходу до цивільного життя. Більшість ветеранів кажуть, що їхня військова служба була корисною, і їм залишалося достатньо часу для навчання та роботи поза армією, щоб отримати роботу — 29% сказали, що це було дуже корисно, а ще 29% сказали, що це було певною мірою.

Кожен четвертий ветеран каже, що після звільнення з армії мав цивільну роботу. Близько половини (48%) кажуть, що не мали роботи, але шукали її відразу, 21% шукали роботу, але не відразу, а 5% взагалі не шукали роботу або вийшли на пенсію.

Переважна більшість ветеранів і громадськості США кажуть, що люди, які служили в армії, більш дисципліновані, патріотичні та лояльні, ніж ті, хто не служив. І приблизно третина чи більше в обох групах кажуть, що ветерани працюють більше»[60].

У зв'язку з подіями, що відбуваються в нашій країні, акцентується увага на питанні адаптації сімей після повернення учасників бойових дій з військової служби. Серед факторів, що впливають на смію та стосунки її членів, є наслідки травматичної ситуації, пережитої успішним учасником бойових дій під час перебування в зоні бойових дій, і його реакція на ці події. Питання сімейних стосунків потребують подальшого наукового вивчення та надання практичних рекомендацій для найкращого впливу на сімейну адаптацію.

«Аспект психологічної адаптації охоплює комплексний процес адаптації як самого військовослужбовця, так і членів його сім'ї до нових реалій життя після повернення із зони бойових дій. Військова служба є особливою діяльністю, оскільки в результаті виконання обов'язків учасники бойових дій набувають досвіду, який супроводжує стрес, викликаний небезпекою для життя, постійно супроводжуючи військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях. Бойовий стрес (бойова стресова реакція) – це психологічна реакція на небезпечні ситуації або військову травму, яка може виникнути у військовослужбовців під час бойових дій. Причинами, які можуть спричинити бойовий стрес, є: «раптові гучні вибухи та обстріли позицій; вид травматичних ушкоджень і втрат товаришів по службі, нелюдське поводження з полоненими та мирним населенням; тривале фізичне виснаження; постійне недосипання; тривале очікування небезпеки, невизначеність; перебування в небезпечному оточенні» [3, 19, с. 137–138]. «Бойовий стрес, пережитий під час бойових дій, може мати небезпечні психологічні та психосоматичні наслідки для солдатів.

Це серйозно загрожує їхньому здоров'ю та загальній якості життя» [3]. Посттравматичний стресовий розлад відноситься до «хронічного військового неврозу», який характеризується такими симптомами:

повторне переживання – стійкі нав'язливі негативні спогади; нічні кошмари; інтенсивні психологічні переживання або соматичні реакції при нагадуванні про травматичну подію; підвищена збудливість і дратівливість при виконанні бойових дій:

уникнення та емоційна фіксація – викликає у військовослужбовців бажання спілкуватися з іншими людьми, з оточуючими, у тому числі з близькими, до можливості жити звичайним повсякденним життям.

відчуття відстороненості від інших; підвищене збудження – безсоння, дратівливість, дефіцит уваги, жорстка настороженість, потужний рефлекс здригання.

«Враховуючи складний шлях адаптації, за результатами аналізу наукових досліджень можна запропонувати певні рекомендації членам сім'ї військовослужбовців, спрямовані на вдосконалення особистих завдань з учасником бойових дій:

приймати і розуміти зміни, які вже відбулися або можуть відбуватися;

важливо усвідомити зміни в системі цінностей людини, що відбулися після її перебування в зоні бойових дій, а також визнати та прийняти нові «реалії життя», що сформувалися в учасника бойових дій;

учасник бойових дій має бути сам готовий до психологічної роботи в родині;

домочадці не повинні форсувати події, а давати йому час, якого буде достатньо для адаптації;

створити умови та допомогти учаснику бойових дій знайти власний шлях до мирного життя, а в разі потреби залучити відповідних спеціалістів;

створити атмосферу довіри в родині;

члени сім'ї не повинні порушувати особистий простір учасника бойових дій;

члени сім'ї повинні проявляти стійкість, повагу і зберігати здоров'я» [3].

Після повернення з війни їх звання до цивільного життя стане значною проблемою. З перспективою на майбутнє необхідно розробити та створити програми соціальної, професійної та психологічної адаптації військовослужбовців, які повертаються із зони ведення бойових дій, а також підтримки їх сімей. Міжнародний фонд соціальної адаптації має колосальний досвід реалізації таких програм, створивши одну з найбільших в Україні за географією, кількістю учасників та змістом програму «Норвегія — Україна. Професійна адаптація. Інтеграція в державну систему».

Окрім норвежців, питаннями перепідготовки українських військових, звільнених у запас чи у відставку, а також включенням до плану звільнення зі Збройних Сил України займаються також НАТО та ОБСЄ. Так, з 2000 року Північноатлантичний Альянс реалізовував Програму Україна-НАТО з перепідготовки та соціальної адаптації військовослужбовців, яка була припинена у 2020 році. Спільний проект Міністерства оборони України з Організацією з безпеки та співробітництва в Європі У 2018 році завершила свою роботу «Сприяння соціальній адаптації вільним військовослужбовцям Збройних Сил України». Бюджет кожної з цих організацій на реалізацію програми становив до 500 тисяч євро на рік. Причина їх закриття – видача державної підтримки з боку України. Сучасний ринок праці висуває високі вимоги до претендентів, які прагнуть отримати гідні умови оплати. Ці вимоги включають не лише високий рівень професійної кваліфікації, а й володіння сучасними професійними знаннями, гнучкими соціальними компетенціями, здатністю до творчої діяльності та адаптації. У таких умовах важливим інструментом для забезпечення конкурентоспроможності учасників бойових дій на ринку праці має стати ефективна та комплексна система адаптації. На сьогодні близько 10–12% учасників бойових дій потребують професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації з подальшим працевлаштуванням.

У сучасних умовах основними напрямками соціальної адаптації та професійної підготовки учасників бойових дій є:

1. Організація перепідготовки, підвищення кваліфікації, навчання та сприяння подальшому працевлаштуванню учасників бойових дій;
2. Перепідготовка спеціалістів із числа учасників бойових дій для подальшого їх працевлаштування на нові робочі місця на підприємствах, в установах та організаціях;
3. Проведення комплексної медико-психологічної реабілітації учасників бойових дій;
4. Прийняття ефективної нормативно-правової бази для учасників бойових дій;
5. Повний «соціальний пакет».

Нині в Україні діють окремі елементи системи адаптації для цієї категорії населення. Зокрема, у закладах вищої освіти створено необхідну навчально-методичну базу, яка забезпечує можливості для перепідготовки учасників бойових дій.

«Партнерами проекту «Перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців та членів їх сімей в Україні» (Норвегія) є університети та громадські організації ветеранів Збройних Сил України, учасників АТО/ООС та інших правоохоронних органів.

Координація всіх міжнародних проєктів у сфері професійної та соціальної адаптації військовослужбовців в Україні здійснюється постановою Міністерства у справах ветеранів України за участю Міністерства освіти і науки України.

Представники Міністерства ветеранів України, Міністерства оборони України та представники військових частин беруть активну участь у заходах з правової адаптації учасників проєкту, допомозі у комплектуванні груп.

Про звернення щодо реалізації проєкту повідомляють місцеві державні адміністрації, центри зайнятості, представники бізнесу, громадсько-активні громадські організації, представники міжнародних організацій.

Основними виконавцями проєкту в кожному регіоні є університети та громадські організації, з якими МФСА укладає договір на кожен семестр.

Маючи тісні зв'язки з іншими громадськими організаціями, місцевими командуваннями військових частин, адміністраціями міст, партнерськими організаціями забезпечується повноцінна робота з формування груп слухачів, сприяння працевлаштуванню учасників проекту, соціально-психологічна адаптація офіцерів та членів їх сімей. Крім того, громадські організації продовжують роботу з учасниками проекту після проходження курсу перепідготовки» [21].

Державний університет «Київський авіаційний інститут» також долучився до питань адаптації учасників бойових дій, створивши у своїй структурі Центр розвитку ветеранів.

Значну частину основних функцій щодо соціальної адаптації та професійної підготовки демобілізованих військовослужбовців покладено на державну службу зайнятості. Протягом 2024 року внесено зміни до нормативно-правових актів України, які позитивно впливають на соціальну адаптацію та працевлаштування учасників бойових дій. Так, уряд вніс зміни до постанови від 21 червня 2017 року № 432 та від 18 березня 2024 року № 307, якими передбачив механізм використання бюджетних коштів на заходи з професійної адаптації ветеранів війни, членів їх сімей, сімей загиблих воїнів; запроваджено умови обов'язкового працевлаштування цих осіб після професійної адаптації; визначено категорії осіб, які першочергово отримують послуги з професійної адаптації.

На Мінветеранів покладено завдання щодо створення умов для можливостей розвитку ветеранів і ветеранів, подальшого працевлаштування, заохочення до започаткування власної справи з метою економічно активної та фінансової незалежності [20].

Висновки до розділу 3

Проведено аналіз зарубіжного досвіду професій, що в роботі з учасниками бойових дій та членами їх сімей необхідно застосовувати

комплексний підхід, стимулюючи свідомість військовослужбовців щодо бережливого ставлення до свого психічного здоров'я для успішного виконання професійних обов'язків. в майбутньому. Перевірені практикою і часом заходи зарубіжної психосоціальної роботи вимагають детального вивчення їх застосування в наших сучасних умовах, що окреслює перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Ефективність реабілітаційно-психологічної роботи з травмованою особистістю, підвищення фону, стабілізація та зменшення екстремальних, ризикованих практик побудови життя, досягнення певного балансу між ними. Основними напрямками психологічної реабілітації учасника бойових дій, якого важко призвати до нормального життя, є модифіковані практики, спрямовані на самоідентифікацію, оволодіння значною сферою спілкування та соціальної творчості відповідно до етапу життєвого шляху. Конструюванню нових смислів, їх особливостям інтерпретації сприяє продуктивне, симетричне спілкування ветерана з психотерапевтом, який допоможе відновити історію життя, перетворити подію на один із елементів серії подій, працювати над розрізненням минуле і майбутнє.

З метою розширення географії, забезпечення соціальної та професійної адаптації учасників бойових дій, звільнених у запас, на державному та регіональному рівнях доцільно створити відповідну навчально-матеріальну базу.

Проаналізувавши різні думки науковців, вважаємо, що використовуючи ефективну підтримку адаптації учасників бойових дій до трудової діяльності, доцільно розробити Державну цільову програму соціальної адаптації та професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби які повинні бути повністю узгоджені. Дія останньої Програми, прийнятої КМУ у 2013 році, розрахована на період до 2017 року. Вона має передбачати розвиток теоретико-правових засад її функціонування, а також враховувати актуальні виклики та загрози, планувати всі організаційні заходи. Для якісного та ефективного розвитку необхідно

створити робочу групу з напрацювання пропозицій з обов'язковою участю її представників, які мають статус учасника бойових дій. Є потреба посилити компонент соціальної адаптації та розвивати та вдосконалювати отриманий досвід. Підсумовуючи, висувається вимога щодо забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці військовослужбовців, звільнених у запас, що є неможливим без відповідної комплексної адаптації представників особливої соціально-демографічної групи на основі сформованої комплексної системи.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження були сформовані наступні висновки:

Враховуючи стан, в якому перебуває наша держава, необхідно зосередитися на створенні нової моделі державної політики соціального захисту, яка б відповідала сучасним викликам та повною мірою задовольняла мінімальні потреби населення. При створенні нової моделі державної та соціальної політики доцільно враховувати кращі досягнення інших країн у цьому питанні, а також враховувати національні особливості.

У період основної реформи соціального захисту була створена система допомоги не тільки для людей літнього віку, але й для тих, хто не може працевлаштуватися, а й для більшого кола людей з низькими доходами, але в межах лімітів видатків бюджету, які можуть бути фінансово забезпечені. Як показує практика, публічна політика, щодо соціального захисту малозабезпеченого але в той же час працездатного населення має нетривалий характер. Різні форми фінансової допомоги та заходи спрямовані на скорочення рівня безробіття, з одного боку, є наслідком, а з іншого – невід’ємною частиною перехідної економіки. Тимчасові заходи слід поступово скасовувати у міру того, як набирають оберти ринкові механізми, оскільки дія цих заходів є наслідком втручанням держави в процес ціноутворення і регулювання ринку праці.

У контексті всього негативу пасивність і фінансова нестабільність соціальної політики в сучасних умовах зумовлена значно більшим колом цілей і недостатньою кількістю засобів для їх досягнення.

Аналіз реалізації державної політики в Україні свідчить про необхідність розробки нових підходів до формування нової сучасної держави, орієнтованих на сучасні тенденції та європейські концепції. Основою державної соціальної політики є інтереси кожної людини, адресна допомога та справедливість. Водночас українська соціальна політика потребує суттєвої

модернізації, щоб наблизити соціальний розвиток країни до європейських стандартів.

Після проведеного дослідження теоретичних засад державної політики в Україні можна зробити ряд висновків: встановлено, що соціальна політика виступає, як сукупність засобів державного та недержавного характеру, направлених на забезпечення та зрівноваження потреб та бажань населення і місцевих громад, головною її задачею є створення для всіх добробуту, у тому числі забезпечення мінімально необхідного рівня соціального захисту різних груп населення. Об'єктами соціальної політики є населення і зокрема його найменш захищені верстви (люди літнього віку, безробітні, особи з інвалідністю, учасники бойових дій, ветерани війни, пенсіонери, багатодітні сім'ї тощо). Суб'єктами соціальної політики є держава (підконтрольні їй установи та організації), громадські, благодійні, релігійні та інші неурядові організації та об'єднання, політичні партії, асоціації, колективи, фонди, профспілки, фізичні особи - професійні соціальні працівники, волонтери, благодійники, правозахисники, а також громадяни, які беруть участь у громадських ініціативах та об'єднаннях, групах взаємодопомоги тощо.

На сучасному етапі реформування основними напрямками державної політики в Україні на сучасному етапі розвитку є: політика доходів громадян, політика зайнятості та охорони праці, соціальний захист, демографічна політика, політика розвитку соціальної сфери, а також політика захисту учасників бойових дій як окремої соціальної групи. Ці напрями відображають наявні негативні тенденції в українському суспільстві, які потребують від держави дієвих соціально-політичних заходів для їх подолання.

Реалізація державної політики в Україні ґрунтується на засадах соціальної справедливості, соціальної солідарності, індивідуальної соціальної відповідальності та соціального партнерства. Ці принципи є ключовими елементами реалізації соціальної політики в демократичних країнах. Їх впровадження в українську систему соціальної політики значно прискорює

формування демократичної моделі соціальної політики та підтримує її розвиток відповідно до створення демократичної моделі соціальної політики.

Усі інструменти, які використовує держава для реалізації ефективної соціальної політики, можуть повною мірою гарантувати виконання всіх поставлених завдань у сфері соціального захисту та підтримки, насамперед, учасників бойових дій, тоді, як свідчить зарубіжний досвід, кожне з перерахованих вище Інструменти державної та соціальної політики самі по собі універсальні та можуть якісно вирішувати існуючі соціальні проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Є. В. Адаптація військовослужбовців, звільнених в запас як інструмент забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Є. В. Абрамов. Економіка і організація управління. Вінниця, 2016. Вип. 2(22). С. 259–265.
2. Базилінська О.Я. Макроекономіка: Навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 442 с.
3. Бойовий стрес: що це, наслідки, алгоритм протидії URL: <https://sich.ua/domedychna-dopomoha/bojovyj-stres-shcho-tse-naslidky-alhorytm-protydii/?srsltid=AfmBOorxuvOYPslyQmX0khatAQjhEm1eN9I2pJkwy4PKWCWE0FodMbwJ> (дата звернення 15.11.2024).
4. Брегеда А. Ю. Основи політології: Навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2000. 312 с.
5. Гошовська В. Соціальна держава: типи, сутність, зміст : *Вісн. НАДУ*. – 2007. № 3. С. 259-265.
6. Гриненко А. М. Соціальна політика: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ: КНЕУ, 2003. 309 с.
7. Джон Грехем Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. 2023. 102 с. URL : <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferireintehratsiyi-veteraniv-mirkuv> (дата звернення 15.11.2024).
8. Джус О. А. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх родин : довідник. Випуск 1. 2024. С. 292.
9. Стратегія сталого розвитку: Підручник / [В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд]. За редакцією професора В.М.Боголюбова і К.: ВЦ НУБІПУ, 2018. 446 с.

10. Дудова І. Соціальний захист як фундаментальна складова розвитку соціальних систем у Європейському Союзі. *Економічний часопис*. ХХ. 2014. №7/8 (1). С. 36–39.
11. Згуртованість суспільства в умовах воєнного стану: актуальність, виклики та шляхи їх подолання : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Кривий Ріг, 16-17 травня 2024 року. Кривий Ріг : КДПУ ; Полтава : ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2024.396 с.
12. Куценко Т. Ф., Москалюк Н. П. Соціальний бюджет : міжпредметний тренінг / Т. Ф. Куценко, Н. П. Москалюк. К. : КНЕУ, 2015. 181 с.
13. Коцюрубенко Г. М. Зарубіжний досвід реформування соціальної політики як передумови формування фінансових ресурсів домогосподарств. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 2 (45). с. 232–236.
14. Соціальна політика: моделі, пріоритети, механізми реалізації : монографія / С. В. Кудлаєнко. Хмельницький : ХНУ, 2018. 342 с.
15. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навч. посіб. / О.В.Безпалько та ін.; за заг. ред. О. В. Безпалько. К. : Кафедра, 2020. 310 с.
16. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України: *матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю* (Київ, 25 квіт. 2013 р.). У 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ;
17. Модернізація України – наш стратегічний вибір: *Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України*. Київ: НІСД, 2011.416 с.
18. Соціальна політика сучасного українського суспільства: соціальнозахисний контекст : монографія / за заг. ред. д.ф.н., професора А.О.Ярошенко. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 260 с.
19. Макроекономіка : підручник / М. І. Макаренко, Т. О. Семененко, Ю.М. Петрушенко. 2-ге вид., переробл. Суми : Сумський державний університет, 2021. 307 с.

20. Урядовий портал <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-dav-zelene-svitlo-profesiinii-adaptatsii-veteraniv-ta-chleniv-ikhnikh-simei-za-biudzhetni-koshty> (дата звернення 15.11.2024).

21. Міжнародний фонд соціальної адаптації <https://ifsa.kiev.ua/ukrainski-partneri/> (дата звернення 18.10.2024).

22. Ладонько, Л. С., Калінько, І. В., & Філіпова, Н. В. (2023). Аналіз ринку праці та забезпечення державного регулювання рівня зайнятості населення в Україні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, (9). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-07-01>.

23. Науковий вісник ужгородського університету. серія: «педагогіка. соціальна робота». 2019. випуск 2 (45) Жиленко Р.В. Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі (с.61-69)

24. Національна економіка : навч. посіб. / Р. В. Яковенко. Кіровоград : „ПіК”, 2009. 548 с. : іл

25. Новіков В. Подолання бідності – нагальна проблема соціальної політики. *Україна: аспекти праці*. 2001. № 1.

26. Охорона психічного здоров'я в умовах війни : у 2 т / Амер.-укр. мед. фундація; пер.з англ.: Т. Охлопкова, О. Брацюк;. Київ : Наш Формат, 2017. Т. 1-2. 2017. 546 с.

27. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. С. 48–53.

28. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками бойових дій на етапі відновлення. Методичний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2023. 283 с.

29. Реформування соціальної політики в Україні: проблеми та перспективи [Текст] : навч.-наук. вид. / [В. А. Скуратівський та ін.] ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ ; Львів : НАДУ, 2012. 367 с.

30. Семигіна Т. В. Соціальна політика економічно розвинутих країн в умовах глобалізації. *Магістеріум : Соціальна робота і охорона здоров'я*. 2004. № 15. С. 79-84.

31. Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки. Матеріали науково-практичної конференції (м. Чернігів, 28-29 травня 2021 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2021. 208 с.

32. Триває проєкт з психологічної реабілітації та відновлення психологічної стійкості військовослужбовців за підтримки НАТО. URL: <https://www.zsu.gov.ua/tryvaye-proyekt-z-psyhologichnoyi-reabilitacziyi-ta-vidnovlennya-psyhologichnoyi-stijkosti-vijskovosluzhbovcziv-za-pidtrymky-nato/> (дата звернення 15.11.2024).

33. Управління соціальним та гуманітарним розвитком: навч. посіб. / авт. кол.: В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін. ; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. К. : НАДУ, 2009. Ч. 1. 456 с.

34. Краус Н.М., Краус К.М., Марченко О.В. Актуальні проблеми фінансів та економіки: навчальний посібник. Київ: Аграр Медіа Груп, 2023. 286 с.

35. Шевчук А. П. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері. Унів. наук. записки. 2006. № 2 (18). С. 310-317.

36. Волонтерський рух допомоги українським військовикам (2014–дотепер) URL: <http://surl.li/cbvxxi> (дата звернення 10.10.2024).

37. Главная проблема в сфере социального обеспечения участников АТО – недостаточная информированность. Донбасс информационный – путеводитель по Донецкой области. 2015. URL: <http://www.donbass-info.com/content/view/23730/23741>. (дата звернення 14.10.2024).

38. Дашинська А. Чому Україна така бідна? URL: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2011/03/18> (дата звернення 14.10.2024).

39. Деріга В. В. Соціальна і гуманітарна політики: навч. посібник /В.В. Деріга. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2012. 152 с.

40. Деякі питання виплати у 2015 році разової грошової допомоги, передбаченої Законами України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» і «Про жертви нацистських переслідувань»: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 р. №147 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/147-2015-%D0%BF> – пункт 1. (дата звернення 15.10.2024)

41. Коваль О. Досвід соціального захисту та роль організацій в Польщі. URL: <http://lawngo.net/?itemid=523> (дата звернення 16.10.2024).

42. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 21.11.2012 №5403-VI. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#> стаття 118. (дата звернення 16.10.2024).

43. Конституція України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Стаття 17. (дата звернення 16.10.2024).

44. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доп. О. О. Кочемировська, О. М. Пишуліна. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Sots_zahust-c0056.pdf. (дата звернення 16.10.2024).

45. Наказ Міністерства освіти та науки: Наказ Міністерства освіти та науки № 1085 від 15.10.2015 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1351-15> (дата звернення 17.10.2024).

46. На обговорення вноситься “Концепція соціальної політики України до 2013 року”. URL: <http://www.vsgo.org.ua/ua/node/436> (дата звернення 17.10.2024).

47. Питання грошового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України від 09 квітня 2014 року №111.

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/111-2014-%D0%BF>. (дата звернення 17.10.2024).

48. Питання забезпечення житлом сімей загиблих військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, а також інвалідів I-II групи з числа військовослужбовців, які брали участь у зазначеній операції, та потребують поліпшення житлових умов: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 719. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/719-2016-%D0%BF>. (дата звернення 18.10.2024).

49. Положення про Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 №416. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/416-2014-%D0%BF> – пункти 1, 3, 4. (дата звернення 18.10.2024)

50. Соціальний захист населення у закордонних країнах. URL: <http://www.uaeconomic.com/ulens-1549-2.html> (дата звернення 18.10.2024).

51. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування / О. О. Буряк, М. І. Гіневський // Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. 2014. Вип. 4. С. 160-166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2014_4_41 (дата звернення 15.11.2024).

52. Соціальні ЦРТ для України на період після 2015 року. *Матеріали експертної зустрічі в межах національних консультацій 29 січня 2013 року*. Київ: НІСД, 2013. URL: <http://www.niss.gov.ua> (дата звернення 18.10.2024).

53. Школьна Н. І. Стратегія соціальної політики в Україні (адміністративно-правові аспекти). *Форум права*. 2012. № 3. С. 840–845. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12sniapa.pdf> (дата звернення 18.10.2024).

54. Наказ МО України “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових

частин (підрозділів)” від 09.12.2015 року № 702. URL:<http://surl.li/fqdwmj> (дата звернення 18.10.2024).

55. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник / О.М. Коқун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с. URL: <http://surl.li/pcmiae> (дата звернення 29.10.2024).

56. Протокол з діагностики та терапії ПТСР Національного інституту клінічної майстерності Великобританії (NICE). URL: <http://guidance.nice.org.uk/cg26> (дата звернення 18.10.2024).

57. An economy that works for people. European Commission: Website. 2019. URL: <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people> (дата звернення 18.10.2024).

58. US Department of Veterans Affairs URL: <https://www.va.gov/> (дата звернення 10.11.2024).

59. Kessler RC, Colpe LJ, Fullerton CS, et al. Design of the Army Study to Assess Risk and Resilience in Servicemembers (Army STARRS). *Int J Methods Psychiatr Res.* 2013 Dec;22(4):267-75. doi: 10.1002/mpr.1401.PMID: 24318217

60. Адаптація ветеранів війни до мирного життя гарантує Закон щодо системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/03/adaptacziyu-veteraniv-vijny-do-myrnogo-zhyttya-garantuye-zakon-shhodo-systemy-perehodu-vid-vijskovoyi-karyery-do-czyvilnogo-zhyttya/> (дата звернення 10.11.2024).

